

natuur en gezondheid

Kennisagenda natuur en gezondheid in maatschappelijk perspectief

RMNO-reeks Adviezen nr A.13 (2007)

ADVIEZEN

Kennisagenda natuur en gezondheid

in maatschappelijk perspectief

Advies op aanvraag van de minister van LNV en ministeries VROM en VWS, opgesteld door RMNO, in samenwerking met de RGO en de RLG.

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Colofon

Kennisagenda natuur en gezondheid in maatschappelijk perspectief is een advies van de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO), in samenwerking met de Raad voor Gezondheidsonderzoek (RGO) en de Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) verschenen in de RMNO reeks Adviezen nr A13 (2007). ISBN 978-90-72377-75-3

Uitgave en copyright

© RMNO 2007, Den Haag

Auteurs

Drs Cecile Gribling (RMNO), prof. dr Joske Bunders (RMNO),
prof. dr Jozien Bensing (RGO)

Vormgeving en lay-out

A10plus, Rotterdam

Illustraties

Sybren Vlasblom, Rotterdam

Fotografie

Image Source

Productie

DeltaHage BV, Den Haag

Nadere informatie

RMNO, Postbus 93051, 2509 AB Den Haag
bezoekadres: Emmapark 6, 2595 ET Den Haag

T 070 31 55 210
F 070 31 55 220
E bureau@rmno.nl
I www.rmno.nl

Kennisagenda natuur en gezondheid in maatschappelijk perspectief

Advies op aanvraag van de minister van LNV en ministeries
VROM en VWS, opgesteld door de RMNO, in samenwerking
met de RGO en de RLG.

Raad voor het Landelijk Gebied

Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek

Raad voor Gezondheidsonderzoek

oktober 2007

Over de RMNO publicaties

De Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) kent twee publicatiereeksen:

Reeks A Adviezen

Reeks V Voorstudies en achtergronden

Deze publicatiereeksen zijn gestart per 1.10.2003. Voorstudies en achtergronden verschijnen onder verantwoordelijkheid van de RMNO en bevatten de opvattingen van de auteurs. Adviezen houden per definitie het oordeel van de Raad in. De Kennisagenda Natuur en Gezondheid in maatschappelijk perspectief behoort tot de reeks Adviezen.

NUMMER	TITEL
A.13 (2007)	Kennisagenda natuur en gezondheid in maatschappelijk perspectief

Eerder verschenen in de reeks Adviezen:

- A.01 (2004) Demografie en Leefstijlen – over Migratie, Segregatie en Leefstijlen
- A.02a (2004) Natuur en Gezondheid – invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk Welbevinden (tevens Engelse versie beschikbaar)
- A.03 (2004) Kennis maken met de regio
- A.04 (2004) De zee kent geen grenzen
- A.04e (2004) The sea has no borders (Engelse versie)
- A.05 (2005) Zonneklaar – een beslismodel voor afwegingen rond het stimuleren van zonnestroom in Nederland
- A.06 (2006) Koudwatervrees?
- A.07 (2006) Duurzame Ontwikkeling van Toerisme
- A.08 (2007) Gebiedsontwikkeling voor de domeinen Ruimte en Wonen
- A.09 (2007) VROM wil kennis voor overmorgen
- A.10 (2007) A New Sustainable Development Strategy: An Opportunity Not To Be Missed
- A.11 (2007) Governance van Risico's rond ruimte, natuur en milieu

Eerder verschenen in deze reeks:

- V.01 (2003) Niet bang voor onzekerheid
- V.02 (2003) Environmental Governance in Europe
- V.03 (2004) De ruimte spreekt voor zich
- V.04 (2004) Onderzoek voor duurzame ontwikkeling – Research & Development voor transities
- V.05 (2004) Nieuwe risico's in 't vizier?
- V.06 (2005) Mooi licht mooi donker
- V.07 (2005) Gekrulde ruimte
- V.08 (2007) Biotech op het menu
- V.09 (2006) Sustainable Development Strategy of the Netherlands

Tegelijk met deze kennisagenda zijn de volgende publicaties verschenen:

- A.12 (2007) Beleidsadvies Gezondheid en natuur verbinden
- V.10 a en b (2007) Prototype website praktijkvoorbeelden met flyer en CD-rom database praktijkvoorbeelden met toelichting
- V.11 (2007) Voorstudie Handreikingen voor lokale bestuurders

Den Haag, oktober 2007

Inhoud

Aanbiedingsbrief adviespakket Natuur en Gezondheid	9	3 Kennisagenda - belangrijke kennisvragen op een rij	48
Ten geleide	11	3.1 Relatie kennisagenda en conceptueel kader	48
Samenvatting producten Natuur en Gezondheid	12	3.2 Gezondheidswinst in relatie tot natuur	48
1 Inleiding	12	3.3 Gebruikersgroepen	50
2 Prototype website/database met praktijkvoorbeelden	13	3.4 Natuurlijke omgeving	50
3 Handreikingen voor lokale bestuurders	15	3.5 Bestuurlijke organisatie	51
4 Beleidsadvies Gezondheid en Natuur verbinden	17	3.6 Relaties tussen de hoofdelementen	54
5 Kennisagenda Natuur en Gezondheid	18	4 Benodigde infrastructuur voor kennisontwikkeling	55
Gebruikte afkortingen	21	4.1 Meervoudige basis voor de kennisagenda	55
Summary of products on Nature and Health	22	4.2 Benodigde professionalisering van de infrastructuur	56
1 Introduction	22	4.3 Benodigde specificatie van de kennisagenda	57
2 Prototype website/database with examples from practice	23	4.4 Contouren van het vereiste onderzoeksprogramma	59
3 Guidelines for local authorities	25	Bijlage 1 Gehanteerde aanpak t.b.v. maatschappelijk perspectief	61
4 Policy Recommendations on linking Health and Nature	26	Bijlage 2 Beschikbare kennisinfrastructuur Natuur en Gezondheid	63
5 Knowledge Agenda on Nature and Health	28	Bijlage 3 Gebruikte afkortingen	65
Abbreviations	31	Bijlage 4 Projectplan tweede fase Advies Natuur en Gezondheid	66
1 Inleiding	33	Bijlage 5 Samenstelling begeleidingscommissie Natuur en Gezondheid	73
1.1 Opbouw van deze kennisagenda	33		
1.2 Resultaten uit eerste deeladvies	33		
1.3 Behoeften van ministeries voor deel 2	35		
1.4 Actuele politieke thema's van het kabinet	37		
1.5 Actuele beleidsthema's per departement	38		
1.6 Wijze van aanpak voor de formulering kennisagenda 2007	39		
2 Conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'	40		
2.1 Inleiding	40		
<i>Figuur 1 Conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'</i>	40		
2.2 Gezondheidswinst	41		
2.3 Gebruikersgroepen	42		
2.4 Natuurlijke omgeving	42		
2.5 Bestuurlijke organisatie	44		
2.6 Relaties tussen de hoofdelementen	44		
2.7 Waarde conceptueel kader voor actuele beleidsthema's	44		
<i>Tabel 1 Indicatieve relatie van prioritaire beleidsthema's met de hoofdelementen van het conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'</i>	46		

Aanbiedingsbrief adviespakket Natuur en Gezondheid

Geachte ministers van LNV, VROM en VWS,

Hierbij ontvangt u het adviespakket Natuur en Gezondheid, gevraagd door de minister van LNV en de ministeries VROM en VWS, aan de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek met medewerking van de Raad voor Gezondheidsonderzoek en de Raad voor het Landelijk Gebied. Dit is het tweede deeladvies Natuur en Gezondheid.

Het adviespakket is ontwikkeld met behulp van een maatschappelijk proces waarbij een uitgebreide hoeveelheid Nederlandse en Europese literatuur is gescand, interviews zijn gehouden met sleutelpersonen, commentaar-rondes zijn gebruikt en verschillende congressen en bijeenkomsten zijn gehouden.

Het pakket bestaat uit een website/database met praktijkvoorbeelden, handreikingen voor lokale bestuurders, een beleidsadvies en een kennisagenda. Met het tot stand brengen van dit pakket is het onderwerp Natuur en Gezondheid naar onze mening de kinderschoenen voorbij en heeft het een prominente plaats op de maatschappelijke agenda verworven.

Het pakket biedt aanknopingspunten voor vervolgactiviteiten van uiteenlopende partijen.

Eenzijds kunnen uiteenlopende gebruikers nu direct aan de slag om natuur in te zetten voor een betere gezondheid en daartoe nieuwe of betere praktijken te genereren. De ontwikkelde website/database met praktijkvoorbeelden, handreikingen voor lokale bestuurders en het beleidsadvies voor de inzet van natuur voor gezondheid bieden hier praktische handvatten voor. Voor het toegankelijk maken van kennis, zowel voor de praktijk als onderzoekers, is het essentieel dat een professionele organisatie de website/database gaat beheren en actueel houdt.

Anderzijds zijn er aanbevelingen voor onderzoek die zijn neergelegd in de kennisagenda. Veel praktijkvoorbeelden zijn gebaseerd op de ervaringen van betrokkenen dat natuur een gunstige invloed heeft op de gezondheid. Er is echter op dit gebied nog weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan. Hier liggen kansen voor de publieke gezondheid.

Daarom verwachten wij als raden nu een krachtige aanpak van de overheid. Om de vergaarde inzichten te benutten, adviseren wij u enerzijds om geld beschikbaar te stellen voor het toekomstig beheer van de website/database. Anderzijds adviseren wij u te investeren in onderzoek waarin gezondheidseffecten betrouwbaar in beeld worden gebracht, in vernieuwend, kleinschalig onderzoek, in het monitoren van praktijkvoorbeelden en in het zodanig opzetten van praktijkinitiatieven dat deze zich lenen voor evaluatie. Dit moet leiden tot een 'lerend netwerk' van onderzoekers en praktijkdeskundigen, waarmee de onderzoeksresultaten optimaal toegepast en nader uitgewerkt kunnen worden. Hiervoor is voor de komende vijf jaar een eenmalige investering nodig van 11 miljoen euro. Daarmee kunt u een impuls geven aan een onderzoeksterrein dat dringend wacht op ontwikkeling.

Mede namens de Commissie van Overleg Sectorraden,

Hoogachtend,

Voorzitter RMNO
prof. dr R.J. in 't Veld

Voorzitter RGO
prof. dr P.J. van der Maas

Voorzitter RLG
prof. mr P.C.E. van Wijmen

Ten geleide

Voor u ligt het advies 'Kennisagenda vanuit maatschappelijk perspectief'. Het is een onderdeel van een samenhangend adviespakket Natuur en Gezondheid dat zich richt op het beschikbaar maken van reeds bruikbare kennis voor uiteenlopende partijen, en het schetsen van ontbrekende praktijkkennis. Het bestaat uit:

1	a	een prototype voor een website/database met uiteenlopende zoekfuncties en circa 20 praktijkvoorbeelden. De demonstratie-website is te vinden op www.natuurengezondheid.nl . Naar verwachting zal de site in een later stadium uitgebouwd worden tot een definitieve site met een meer uitgebreide lijst van praktijkvoorbeelden. Bij de website hoort ook een brochure met toelichting voor de gebruiker	V10a
	b	een CD-Rom met daarop een hoofd- en nevenlijst met circa 80 inspirerende praktijkvoorbeelden in Excelformat; in een bijbehorend boekje is een toelichting opgenomen	V10b
2		een voorstudie 'Handreikingen voor lokale bestuurders'	V11
3		een beleidsadvies 'Gezondheid en natuur verbinden'	A12, RLG 07/9
4		een advies 'Kennisagenda vanuit maatschappelijk perspectief'	A13

In elk product is een samenvatting van het totale productenpakket opgenomen, zowel in het Nederlands als in het Engels. De samenvatting geeft nadere informatie over elk bovengenoemd product.

Uitgezonderd de database zijn alle publicaties en beide samenvattingen ook te downloaden van de website www.rmno.nl. De producten zijn ook op te vragen bij de RMNO

Samenvatting producten Natuur en Gezondheid

1 Inleiding

Bevindingen eerste deeladvies Natuur en Gezondheid

Het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid uit 2004, van Gezondheidsraad en Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek, in samenwerking met RGO, Innonet, RLG en COS, verkende de bestaande wetenschappelijke kennis rond de mate waarin natuur met name een positieve waarde heeft voor gezondheid. Enerzijds is hierbij gekeken naar aanwijzingen voor een rechtstreeks positief verband tussen natuur en gezondheid. Anderzijds is voor een vijftal maatschappelijk relevant geachte werkingsmechanismen de specifieke stand van wetenschap verkend. Als algehele conclusie vermeldt het eerste deeladvies:

“De consistente aanwijzingen, afkomstig uit een breed scala van experimentele en beschrijvende onderzoeken, maken het bestaan van een gunstige invloed van natuur op gezondheid geloofwaardig. Als de veronderstelling over aard en omvang in nader onderzoek wordt bevestigd, onderstreept dat het belang van meer beleidsmatige aandacht voor groene interventies die velen in de praktijk als gezondheidsbevorderend ervaren.”

Behoeften vanuit beleid voor tweede deeladvies

Tegen de achtergrond van bovengenoemde conclusie uit deel 1 en toenemende maatschappelijke relevantie zijn de beleidsmatige behoeften van de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, en in overleg met de Gezondheidsraad, de Raad voor Gezondheidsonderzoek en de raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek vertaald in een projectplan Natuur en Gezondheid deel 2.

De behoefte van de departementen kan als volgt worden samengevat: het assisteren van de overheid en private bestuurders bij het realiseren van aantrekkelijke en gebruiksvriendelijke typen natuur en natuuractiviteiten of het benutten van natuur, zodanig dat bijdragen geleverd kunnen worden aan de gezondheid van specifieke gebruikersgroepen. In het licht van de praktische toepassing van de inzichten en aanbevelingen uit het eerste deeladvies, gaat het hoofdzakelijk om het beschikbaar maken van reeds bruikbare kennis en het bieden van handreikingen aan lokale bestuurders. Daarnaast kan het schetsen van essentiële ontbrekende praktijkkennis en de benodigde kennisinfrastructuur voor de komende jaren, bijdragen aan de vergroting van het gewenste inzicht op langere termijn.

Bij de disseminatie en implementatie van al bestaande praktijkkennis en ervaring zien de departementen een belangrijke rol weggelegd voor een aantal bijeenkomsten met het netwerk van actoren Natuur en Gezondheid. In aanvulling op deze bijeenkomsten is gevraagd om de ontwikkeling van een reeks praktijkgerichte producten. De focus bij het geheel zou zich richten op een viertal prioritaire beleidsthema's: preventie van gezondheidsklachten, herstel van gezondheidsklachten, bewegen en recreatie, en de ontwikkeling van kinderen.

De behoeften van VWS, LNV en VROM vormden de basis voor een gezamenlijke adviesaanvraag 'Natuur en Gezondheid' aan de raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek, in samenwerking met de Raad voor Gezondheidsonderzoek en de Raad voor het Landelijk Gebied.

Bijeenkomsten en producten tweede deeladvies

Het project Natuur en Gezondheid ging voorjaar 2006 van start. Om de disseminatie en implementatie van bestaande praktijkkennis te bevorderen, en om input te krijgen voor de te ontwikkelen producten zijn ondermeer de volgende bijeenkomsten gehouden met het netwerk van actoren:

- Congres 'De Groene Gezonde Stad' 11/2005 i.s.m. andere partijen, vooruitlopend op de start van het project;
- Rondetafelbijeenkomst met lokale bestuurders in 9/2006;
- Brainstorm met lokale gebruikers in 2/2007;
- Congres 'Natuur en Gezondheid, hoe verder?' in 4/2007.

Mede op basis van deze bijeenkomsten zijn daarnaast de volgende toepassingsgerichte producten ontwikkeld. Ze vormen een samenhangend pakket. In de paragrafen erna worden ze toegelicht:

- Prototype van een website/database met praktijkvoorbeelden;
- Bijbehorende excellijsten met een tachtigtal praktijkvoorbeelden;
- Handreikingen voor lokale bestuurders;
- Beleidsadvies gezondheid en natuur verbinden;
- Kennisagenda.

2 Prototype website/database met praktijkvoorbeelden

Doel en doelgroep

In het licht van het beschikbaar maken van reeds bruikbare praktijkkennis heeft de beoogde website/database met praktijkvoorbeelden Natuur en Gezondheid een tweeledig doel. Enerzijds dient hij om lokale en regionale partijen met behulp van een groot aantal praktijkvoorbeelden en zoekopties, te informeren, inspireren en te enthousiasmeren, om hiermee de toepassing van bestaande inzichten Natuur en Gezondheid in de praktijk te bevorderen. Anderzijds beoogt de website/database ook voor onderzoekers een bruikbare en inspirerende bron van praktijkvoorbeelden te bieden, als

uitgangspunt voor verder onderzoek om 'evidence' uit te bouwen en daarmee de toepassing van bestaande inzichten te bevorderen.

In het verlengde van het brede doel is ook doelgroep voor de website/database breed. De primaire focus ligt bij praktijkmensen uit gemeenten, provincies, recreatieschappen en GGD's. Daarnaast vervult de database een functie voor uiteenlopende onderzoekers en anderen. Enerzijds kunnen deze partijen putten uit de praktijkvoorbeelden, anderzijds is het belangrijk dat deze partijen de database ook weer voeden met nieuwe praktijkvoorbeelden en inzichten uit voortschrijdend onderzoek. Zo ontstaat een dynamische, actuele database die een verbindende rol kan vervullen tussen uiteenlopende sectoren in de maatschappij.

Prototype website/database Natuur en Gezondheid

Op www.natuurengezondheid.nl is het prototype te zien van de website/database met praktijkvoorbeelden Natuur en Gezondheid. Het gaat om een demonstratiesite die op dit moment circa 25 uitgewerkte voorbeelden bevat. De voorbeelden zijn met behulp van een aantal zoekcategorieën en sleuteltermen te doorzoeken. Aangezien er nog geen besluit genomen is over het toekomstig beheer van de database, is de site nog niet officieel gelanceerd. Gelieve hem daarom nog niet te verspreiden onder geïnteresseerden. Naar verwachting zal te zijner tijd een communicatietraject georganiseerd worden om de website met database officieel in gebruik te nemen.

Hoofd- en nevenlijst met praktijkvoorbeelden

Tussen mei 2006 en januari 2007 is gewerkt aan het inventariseren van meer dan tachtig praktijkvoorbeelden op het gebied van natuur en gezondheid, zoals Green Gym, Speeldernis, Osiragroep-tuinen en Artalievegoedgroep-Hamingen. Eerdergenoemde prioritaire beleidsthema's zijn daarbij in het achterhoofd gehouden. Aangezien er nog geen besluit genomen is over het toekomstig beheer van de database, zijn de praktijkvoorbeelden vooralsnog opgenomen in een tweetal Excel-lijsten met een beperkte zoekfunctie; één hoofdlijst en een nevenlijst. In de toekomst kunnen de voorbeelden Natuur en Gezondheid uit deze lijsten opgenomen worden in de definitieve website/database Natuur en Gezondheid. De hoofdlijst bevat nu een veertigtal uiteenlopende praktijkvoorbeelden die in belangrijke mate voldoen aan gestelde selectiecriteria. Zij komen het meest in aanmerking om in de website/database opgenomen te worden. Een aantal ervan is al in het huidige prototype van de website/database opgenomen. De betreffende voorbeelden zijn vetgedrukt in de excellijst. Behalve de hoofdlijst, is ook een nevenlijst met overige voorbeelden samengesteld. Deze lijst bevat een vijftigtal praktijkvoorbeelden die aanvullende inspiratie kunnen leveren voor praktijkmensen en onderzoekers bij het realiseren van nieuwe praktijken en voortgaand praktijkonderzoek.

3 Handreikingen voor lokale bestuurders

Doel, doelgroep en opzet

Het product *Handreikingen voor lokale bestuurders* heeft als doel hulp en ondersteuning te bieden aan lokale en regionale bestuurders bij het opzetten, continueren, behouden of verbeteren van praktijken op het gebied van Natuur en Gezondheid.

De handreikingen richten zich op specifieke groepen lokale en regionale bestuurders die betrokken zijn bij een bepaald type praktijkvoorbeeld en die overwegen om het thema Natuur en Gezondheid nader in de praktijk gestalte te geven. De bestuurders zijn bij elk van de vier centrale praktijkvoorbeelden aangeduid.

Vier centrale praktijkvoorbeelden op het gebied van Natuur en Gezondheid zijn uitgewerkt, die aansluiten bij een viertal prioritaire beleidsthema's. Het zijn Wandelnetwerken, Groenkamers in zorgcentra, Zorgboerderijen en Natuurspeeltuinen. Ze kunnen mogelijkheden bieden voor respectievelijk het bevorderen van bewegen, preventie van gezondheidsklachten, herstel van gezondheidsklachten en de ontwikkeling van kinderen. Van elk type praktijkvoorbeeld is de opzet en de werking geschetst, zowel vanuit wetenschappelijke perspectief, als vanuit praktijkervaringen. Bij elk type praktijkvoorbeeld is daarna een overzicht weergegeven van de kansen en belemmeringen waar bestuurders mee in aanraking komen bij het opzetten, continueren en behouden van dergelijke praktijken. De kansen en belemmeringen zijn vertaald in een aantal handreikingen.

Handreikingen Wandelnetwerken - bevorderen van bewegen

Bestuurders van gemeenten, GGD's, recreatieinstellingen, projectontwikkelaars en milieubeweging, en terreinbeheerders/eigenaren:

- verbeter de regionale bestuurlijke samenwerking om een soepele aanleg te bevorderen van regionale wandel-/fietspaden die bestuurlijke organisatiegrenzen overschrijden;
- zorg voor voldoende recreatiemedewerkers in gemeenten en andere organisaties;
- regel de financiering van de aanleg en onderhoud van wandelroutes op structurele wijze;
- verhoog de bekendheid van een organisatie als Wandelnetwerken bij de lokale gezondheidssector en bij bewoners;
- tracht ruimtelijke barrières op te heffen die de verbinding stad en ommeland bemoeilijken;
- houd bij de aanleg van nieuwe infrastructuur voor snelverkeer rekening met bestaande voetgangers- en fietsinfrastructuur.

Handreikingen Groenkamers zorgcentra - preventie gezondheidsklachten

Bestuurders van gemeenten, provincies, welzijnssector, ouderenzorgsector, zorgverzekeraars en bedrijfsleven:

- houd rekening met specifieke behoeften en mogelijkheden van de gebruikersgroep;
- vul waar nodig de kennislacune over positieve gezondheidseffecten van natuur aan bij bestuurders;
- schenk naast aandacht voor 'vorm' en kwantiteit, ook aandacht aan 'inhoud' en kwaliteit van de zorginstelling;
- tracht voor groenprojecten in zorginstellingen een vergelijkbare financieringsbasis te scheppen, als voor begrotingsposten 'interieur' en 'kunst';
- bedenk immers dat groen en de ermee gepaard gaande effecten op gezondheid een visitekaartje van een zorginstelling kunnen worden en bij kunnen dragen aan imagoverbetering;
- probeer bredere steun te organiseren voor innovatieve concepten als Groenkamers;

Handreikingen Zorgboerderijen - herstel van gezondheidsklachten

Bestuurders van gemeenten, provincies, agrarische instellingen, zorgverzekeraars, en leiders van een zorgboerderij of gelijksoortige instelling:

- bewerkstellig een consistent overheidsbeleid over langere termijn;
- schep ruimte voor verbeterde financiering, wanneer nieuwe inzichten een gunstigere kosten/batenafweging van dit zorgconcept laten zien;
- ga weloverwogen om met een geleidelijke ontwikkeling van institutionalisering van het concept zorgboerderij.

Handreikingen Natuurspeeltuinen - ontwikkeling van kinderen

Bestuurders van gemeenten en provincies, en beheerders van speelplaatsen:

- zorg dat u over goede informatie beschikt met betrekking tot de relatief hoge meerwaarde(n) van natuurspeeltuinen, ten opzichte van lage kosten van aanleg en onderhoud;
- creëer voor het ontwerp van natuurspeeltuinen meer duidelijkheid over het Attractiebesluit Speeltoestellen;
- wees creatief en verander stedelijk 'kijkgroen' vaker in functioneel 'speelgroen';
- schenk ook aandacht voor het scheppen van natuurlijke spelmogelijkheden bij de inrichting van de ruimte dicht bij huis;
- tracht gelijktijdig gezondheidskansen te vergroten en risico's te vermijden bij het ontwerp en onderhoud van groene speelplekken: ga intelligent om met natuur
- neem de meerwaarde van natuurspelen ten opzichte van binnenspeelarrangementen, voor de ontwikkeling van kinderen al mee in bestuurlijke afwegingen.

4 Beleidsadvies Gezondheid en Natuur verbinden

Koppeling van gezondheidsvraag en natuuraanbod

Een versterkte inzet van 'natuur' voor gezondheid ligt binnen handbereik. De nieuwe opgave is de 'sectorale apparaten' van zowel volksgezondheids-, natuur- als ruimtelijke ordeningsbeleid in onderlinge samenhang te brengen en te richten op een betere inzet van natuur voor gezondheid. De inzet van natuur - in de vorm van natuurgebieden, groen in en om de stad en cultuurlandschappen - voor gezondheid moet op regionaal niveau handen en voeten krijgen. Alleen vanuit een *regionale* vraag- en aanbodanalyse (gezondheidsvraag en natuuraanbod) kan het aanbod aangepast worden aan de vraag uit de gezondheidszorg.

Taken van overheden

De overheid heeft tot taak om het publiek belang ten aanzien van het inzetten van natuur voor gezondheid te borgen. Daarvoor hoeft de overheid de benodigde activiteiten niet zelf uit te voeren maar dient zij er wél op toe te zien dát activiteiten plaatsvinden die leiden tot het borgen van het publieke belang. De rijksoverheid heeft vanuit deze optiek de verantwoordelijkheid een ieder bewust te maken van de mogelijkheden van natuur voor gezondheid, het proces te organiseren om op nationaal niveau de relevante partijen bij elkaar te brengen (systeemverantwoordelijkheid) en voor het lokale/regionale niveau met kennis, financiële middelen en de inzet van instrumenten uit onder meer de ruimtelijke ordening de uitvoering te faciliteren. De provincies, daarin ondersteund door het IPO, hebben vanuit hun rol in het natuurbeleid de verantwoordelijkheid om op lokaal/regionaal niveau natuur zodanig vorm te geven dat de gezondheidsfunctie tot zijn recht komt. De gemeenten tenslotte hebben, daarin ondersteund door de VNG, op grond van hun verantwoordelijkheid voor gezondheid én het openbaar groen op lokaal/regionaal niveau tot taak het benodigde proces op dit niveau te stimuleren en te regisseren.

Taken van maatschappelijke organisaties

Maatschappelijke organisaties op het gebied van gezondheidszorg en natuur zijn bij uitstek in staat om, mede daartoe gefaciliteerd door de overheid, de bewustwording te stimuleren en vanuit de belangen van patiënten/consumenten te formuleren welke inzet van natuur voor de gezondheid nodig en mogelijk is. Instellingen voor gezondheidszorg en beheerders van natuur zijn in staat de uiteindelijke afstemming van natuur op de gezondheidsfunctie concreet vorm te geven via inrichting en beheer van gebieden en het bevorderen van benutting van die gebieden. De financiers van de gezondheidszorg kunnen op grond van hun specifieke wensen en een kosten-batenanalyse financieel bijdragen aan de inzet van natuur.

Aanbevelingen voor bestuurlijke organisatie

Een versterkte inzet van natuur voor gezondheid komt niet vanzelf op gang. De raden doen de volgende aanbevelingen om tot de benodigde bestuurlijke organisatie te komen:

- 1 De raden bevelen de ministers, gedeputeerden en wethouders aan binnen zes maanden hun commitment bij deze publieke belangen aan te geven door:
  - a te bepalen hoe structureel inhoud gegeven gaat worden aan de departement-overschrijdende verantwoordelijkheden en een interdepartementale beleidsintentie voor te leggen aan de volksvertegenwoordiging;
  - b aan te geven welke bijdrage vanuit de provincie verwacht kan worden en dat voor te leggen aan de Provinciale Staten;
  - c na te gaan op welke wijze de eigen verantwoordelijkheid van de gemeenten op dit moment inhoud krijgt en, zonodig, moet krijgen en voor te leggen aan de gemeenteraad;
- 2 De raden bevelen de maatschappelijke actoren aan de eigen positie te formuleren en in discussie te brengen;
- 3 De raden bevelen overheden, maatschappelijke organisaties, instellingen voor gezondheidszorg, natuurbeheerders, financiers van de gezondheidszorg en kennisinstellingen aan gezamenlijk inhoud te geven aan een nationale aanpak. In deze nationale aanpak worden de belangen van alle partijen bij elkaar gebracht, de verantwoordelijkheden in globale termen verdeeld en binnen een half jaar wordt een actieprogramma opgesteld om lokale/regionale actoren te stimuleren en faciliteren. Het nationale actieprogramma dient binnen twee jaar te leiden tot lokale/regionale uitvoeringsplannen voor het inzetten van natuur voor gezondheid.

5 Kennisagenda Natuur en Gezondheid

Doel

De Kennisagenda Natuur en Gezondheid heeft tot doel om ontbrekende kennis te schetsen die van belang is bij de toepassing van al bruikbare praktijkinzichten. Ook beoogt de agenda gewenst inzicht op langere termijn verder te vergroten. De kennisbehoefte en benodigde kennisinfrastructuur op langere termijn worden hiervoor in beeld gebracht, uitgaande van actuele politieke en beleidsthema's en een maatschappelijke analyse van de problematiek.

Gezondheidswinst met behulp van natuur - vier hoofdelementen

De agenda is opgebouwd rond een viertal hoofdelementen: (1) Gezondheidswinst, (2) Gebruikersgroepen, (3) Natuurlijke omgeving en (4) Bestuurlijke organisatie. De uiteindelijk beoogde winst voor de (volks) gezondheid wordt bepaald door een wisselwerking tussen gebruikersgroepen, natuurlijke omgeving en bestuurlijke organisatie. De onderlinge

relaties tussen de hoofdelementen zijn van groot belang. Aangezien elk hoofdelement weer is onderverdeeld in verschillende typen en deelaspecten, omvat het geheel een veelheid van relaties die waardevol kunnen zijn.

Het model van de vier hoofdelementen blijkt van nut te zijn bij de realisering van belangrijke beleidsthema's. Het toont namelijk de bijdragen die het veld 'natuur en gezondheid' aan de verschillende beleidsthema's kan leveren. Ook verduidelijkt het model de multifunctionaliteit van een natuurlijke omgeving bij het bereiken van gezondheidswinst. Wanneer VWS, LNV, VROM, JG, WWI en OCW gezamenlijk input leveren voor het terrein natuur en gezondheid, ontstaat er een meerwaarde voor veel beleidsthema's. Er is ook een rol voor maatschappelijke organisaties en individueel initiatief.

Kennisagenda - belangrijke kennisvragen op een rij

Voor elk van de vier hoofdelementen geeft de kennisagenda hoofd- en deelvragen. Belangrijke accenten zijn:

Gezondheidswinst. De nadruk ligt op het bepalen van de effectiviteit van bepaalde praktijken op het gebied van natuur en gezondheid. (a) Wat zijn de gezondheidseffecten van het inzetten van natuur; in welke mate treden deze op (kosten-baten verhouding)? (b) Hoe zijn voor de verschillende gebruikersgroepen met behulp van natuur intelligente combinaties van effecten te bereiken, zodanig dat optimale gezondheidswinst optreedt?

Gebruikersgroepen. De nadruk ligt op het betrekken van kinderen en ouderen. (a) Welke aspecten van de prioritaire gebruikersgroepen zijn van belang bij het bereiken van de beoogde gezondheidswinst? (b) Op welke wijze beïnvloeden conditionering, verwachtingen en bewustwording bij een specifieke gebruikersgroep de gezondheidswinst van een bepaalde natuuractiviteit?

Natuurlijke omgeving. De nadruk ligt op het ontwikkelen van meer kennis over de mogelijkheden waarop natuur is toe te passen om specifieke gezondheidswinst te bereiken. (a) Welke typen natuurlijke omgevingen zijn voor de verschillende gebruikersgroepen het meest geschikt om de gewenste gezondheidswinst te realiseren? (b) Hoe zijn diverse typen natuur en natuuractiviteiten zodanig in te richten dat ze bruikbaar en aantrekkelijk zijn voor verschillende groepen gebruikers en optimaal kunnen bijdragen aan hun gezondheid?

Bestuurlijke organisatie. De nadruk ligt op het verkrijgen van inzicht in de bredere maatschappelijke kosten die uit te sparen zijn met behulp van een gerichte inzet van natuur. (a) Wat is de optimale rolverdeling tussen de betrokken organisaties, om met behulp van natuur gezondheidswinst te bereiken? (b) Hoe zijn diverse bestuurlijke aspecten (financiën, verantwoordelijkheden, samenwerking en handelingsperspectief) zodanig te organiseren, dat de juiste typen en hoeveelheden natuur bereikt worden?

Bij de latere uitwerking van de kennisagenda zal speciale aandacht gegeven moeten worden aan een nadere specificatie van te onderzoeken relaties tussen de vier hoofdelementen. De wijze waarop is hieronder aangegeven.

Benodigde infrastructuur voor kennisontwikkeling

Naast de positieve aanwijzingen uit het eerste deeladvies, is er toenemende maatschappelijke belangstelling en hebben veel beleidsthema's en actuele politieke prioriteiten raakvlak met het terrein van natuur en gezondheid. Het is daarom van groot belang om de aanzetten voor infrastructuur die er in Nederland zijn, uit te bouwen naar een Europees kennisnetwerk. Het faciliteren van een 'lerend netwerk', waar onderzoekers en personen uit de lokale praktijk van natuur en gezondheid elkaar periodiek ontmoeten, is essentieel. Het gaat hier om een participatieve onderzoeksmethode met consultatie van alle betrokkenen. Aan de hand van uitkomsten van periodieke besprekingen in het lerend netwerk wordt een dynamisch onderzoeksprogramma natuur en gezondheid verder uitgewerkt en benut. De database met praktijkvoorbeelden Natuur en Gezondheid kan hierbij een waardevol instrument vormen.

Bij de toekomstige vertaling van de kennisvragen in onderzoeksvragen, zullen de relaties die voor een bepaalde onderzoeksvraag relevant zijn, zorgvuldig moeten worden gespecificeerd naar de deelaspecten van de hoofdelementen. Dit kan het beste gebeuren met behulp van enkele workshops met onderzoekers en stakeholders. Het verdient aanbeveling om in elk geval deelaspecten te kiezen die raakvlakken hebben met de betrokken beleidsthema's. Preventie, jeugd, aandachtswijken en gezonde leefomgeving zijn centrale thema's van het kabinet. Een focus van de onderzoeksvragen op deze vier thema's lijkt grote meerwaarde te kunnen leveren.

Een aanvullend onderzoeksprogramma op lopende onderzoeken en programma's is het meest geschikt. Groeiende aanwijzingen voor gezondheidswinst en andere maatschappelijke baten van natuurlijke omgevingen, naast grote wetenschappelijke uitdagingen op het gebied van natuur en gezondheid, rechtvaardigen een aanvullend onderzoeksprogramma met een 'lerend netwerk':

1	Fundamenteel onderzoek	6 miljoen euro / 5 jr
2	Vernieuwend kleinschalig onderzoek	2 miljoen euro / 5 jr
3	Monitoring en evaluatie van praktijkvoorbeelden	2 miljoen euro / 5 jr
4	Lerend netwerk van onderzoekers en praktijkdeskundigen	1 miljoen euro / 5 jr

Samenvattend is een eenmalige investering van circa 11 miljoen euro voor de komende vijf jaar voldoende om de kansen die natuur biedt voor de gezondheidszorg optimaal te onderzoeken.

Gebruikte afkortingen

COS	Commissie voor Overleg Sectorraden
GGD	Gemeentelijke Geneeskundige Dienst
GR	Gezondheidsraad
JG	Programmadirectie Jeugd en Gezin
Innonet	Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster
IPO	Interprovinciaal Overlegorgaan
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
RGO	Raad voor Gezondheidsonderzoek
RLG	Raad voor het Landelijk Gebied
RMNO	Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek
VNG	Vereniging voor Nederlandse Gemeenten
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en Milieu
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WWI	Programmadirectie Wonen, Wijken en Integratie
ZonMw	Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en zorginnovatie

Summary of products on Nature and Health

1 Introduction

Findings of the first partial advisory report on Nature and Health

The first advisory report on Nature and Health dating from 2004, compiled by the Health Council and the Advisory Council for Research on Spatial Planning, Nature and the Environment (RMNO), in cooperation with the Advisory Council on Health Research (RGO), the Innovation Network (Innonet), The Council for the Rural Area (RLG) and the Consultative Committee of Sector Councils (COS), explored the available scientific knowledge relating to the extent to which nature has positive benefits for health. One aspect of this study looked at indications for a direct positive relationship between nature and health. A further aspect explored the specific status of knowledge for some five socially relevant working mechanisms. The general conclusion of the first advisory report was:

“The consistent indications, arising from a broad range of experimental and descriptive research projects, support the belief that nature exercises a positive influence on health. If the assumptions on the type and extent of this influence are confirmed in subsequent research, this will underline the importance of greater attention being paid in government policy to green interventions which are experienced in practice by many people as beneficial to health.”

Requirements from policy for a second advisory report

Against the background of the above-mentioned conclusion from part 1 and increasing social relevance, the desires based on the policies of the Ministries of Health, Wellbeing and Sport (VWS), Agriculture, Nature and Food Quality (LNV) and Housing, Spatial Planning and the Environment (VROM), and in consultation with the Health Council, the Advisory Council for Health Research and the Advisory Council for Research on Spatial Planning, Nature and the Environment have been translated into a project plan on Nature and Health Part 2.

The desires expressed by the Ministries can be summarized as follows: to assist the government and administrators in the private sector in achieving attractive and user-friendly types of nature and nature activities or an appropriate use of nature such that this can contribute to the good health of specific user groups. In terms of the practical application of the insights and recommendations from the first advisory report, the prime focus should be on making knowledge which is already in existence more readily available, and offering guidelines to local administrators. In addition, conducting a review of essential practical knowledge which is lacking and

the knowledge infrastructure which is necessary for the coming years can contribute to expanding the desired insight into the longer term.

The Ministries see an important role for a series of meetings with the network of actors in Nature and Health in disseminating and implementing the practical knowledge which is already available. They have requested the development of a range of practice-oriented products to complement these meetings. The focus in this whole project should be directed towards four policy themes: prevention of health complaints, remedying of health complaints, physical exercise and recreation, and child development.

The requirements of VWS, LNV and VROM formed the basis for a joint request for a recommendation on Nature and Health from the Advisory Council for Research on Spatial Planning, Nature and the Environment, in cooperation with the Council for Health Research (RGO) and the Council for the Rural Area (RLG).

Meetings and products of the second advisory report

The Nature and Health project started in the Spring of 2006. To promote the dissemination and implementation of existing practical knowledge, and to gain input for the products to be developed, planned actions included the following meetings which were held with the network of actors:

- Congress on: ‘The Green, Healthy City’ 11/2005, in advance of the start of the project;
- Round table meeting on Nature and Health with local authorities in 9/2006;
- Brainstorming session on Nature and Health with local users in 2/2007;
- Congress on: ‘Nature and Health, How to move forward?’ in 4/2007.

Based in part on these meetings, the following additional application-oriented products have been developed. They form a cohesive package of proposals. They will be explained in the following paragraphs:

- Prototype of a website/database with examples from practice;
- Related excel lists with some eighty examples from practice;
- Guidelines for local government/managers/administrators;
- Policy recommendations on linking health and nature
- Knowledge agenda.

2 Prototype website/database with examples from practice

Objective and target group

With a view to making available already existing practical knowledge, the intended website/database with practical examples on Nature and Health has a twofold objective. On the one hand, drawing on a large number of practical examples and search options, it should inform, inspire and

encourage local and regional parties to promote the application of existing insights on nature and health in practice. On the other hand, the website/database aims to offer a useful and inspiring source of practical examples, also for researchers, as the starting point for further research on building up 'evidence', and to promote the application of existing insights.

In line with the broad objective, the target group for the website/database is also broad. The primary focus is with those involved in practice within local municipalities, provinces, recreation authorities and Municipal Health Services (GGD). In addition, the database fulfils a function for a wide range of researchers and other interested parties. On the one hand, these parties can make use of the practical examples; on the other, it is important that these parties also feed the database with new examples from practice and with insights from continuing research. This will generate a dynamic, up to date database which can play a unifying role between different sectors in society.

Prototype Nature and Health website/database

The prototype of the Nature and Health website/database with the practical examples mentioned can be viewed at www.natuurengesondheid.nl. This is a demonstration site which currently contains some 25 examples which have been elaborated in detail. The examples can be searched using a number of search categories and key terms. As no decision has yet been made on the future management of the database, the site has not been officially launched. You are therefore requested not to disseminate the information further to other parties. It is expected that in due course a communication plan will be drawn up to officially launch the database.

Main and sub-list with practical examples

Between 2006 and January 2007, an inventory was made of more than eighty practical examples in the area of Nature and Health, such as Green Gym, Speeldernis, Osira Group Gardens and Artalievegoedgroep-Hamingen. The priority policy themes mentioned previously were borne in mind here. As no decision has yet been taken on the future management of the database, the practical examples have for the time being been put into two Excel lists with a limited search function; one main list and a sub-list. In the future, the Nature and Health examples from these lists will be included in the definitive Nature and Health website/database. The main list currently comprises some forty different practical examples which are generally in line with the selection criteria as defined. These are the most appropriate examples for inclusion in the website/database. A number of them have already been included in the current prototype website/database. The relevant examples have been indicated in bold in the excel list. Apart from the main list, a sub-list has been compiled with further examples. This list contains some fifty practical examples which can provide additional inspiration for those involved in practice and for researchers in achieving new practices and continuing practical research.

3 Guidelines for local authorities

Objective, target group and structure

The guidelines product for local authorities is intended to offer help and support to local and regional managers in setting up, continuing, maintaining or improving practices in the area of Nature and Health.

The guidelines focus on specific groups of local and regional managers who are involved in a particular type of practical model and who are considering further developing the Nature and Health theme in practice. The relevant managers are indicated in each of the four practical models.

Four key practical models have been developed in the area of Nature and Health, relating to four priority policy themes. These are Walking Networks, Green Rooms in Care Centres, Care Farms and Nature Playgrounds. They can offer opportunities for promoting physical exercise, preventing health problems, remedying health complaints, and child development. The structure and effects of each type of practical example have been sketched, both from a scientific perspective and from the perspective of practical experience. For each type of practical model, a summary has then been given of the opportunities and restrictions which managers may meet in setting up, continuing and maintaining such practices. The opportunities and restrictions have been translated into a number of guidelines.

Guidelines for Walking Networks - to improve physical exercise

Local authorities, Municipal Health Centres, recreational institutions, project developers and the environmental movement, and property managers/owners:

- improve the cooperation between the tiers of government regionally to promote the smooth construction of regional footpaths/cycle paths which cross the boundaries of local authorities;
- ensure there are sufficient members of staff involved in recreation within municipalities and other organizations;
- arrange structural financing for the construction and maintenance of footpaths;
- raise the awareness of organizations such as Walking Networks in the local health sector and among local residents;
- try to remove spatial barriers which obstruct the links between the city and the surrounding countryside;
- in constructing new infrastructure for fast-moving traffic, take into account existing infrastructure for pedestrians and cyclists.

Guidelines relating to Green Rooms and Care Centres - prevention of health complaints

Managers of municipalities, provinces, health sector, care for the elderly, healthcare insurers and business sector:

- take into account the specific requirements and possibilities of the user group;
- where necessary, supplement the knowledge gap among managers regarding the positive effects of nature on health;
- as well as 'form' and quantity, also pay attention to the 'content' and quality of the care institution;
- try to create a comparable finance base for green projects in care institutions, as for budget items 'interior' and 'art';
- always bear in mind that 'green' and the related health benefits can become a visiting card for a care institution and can contribute to improving the institution's image;
- try to organize broader support for innovative concepts such as Green Rooms.

Guidelines relating to Care Farms - to remedy health complaints

Managers of municipalities, provinces, agricultural institutions, healthcare insurers and managers of a care farm or similar institution:

- ensure consistency in government policy in the longer term;
- create the opportunity for improved financing if new insights indicate a more favourable cost/benefit consideration of this care concept;
- adopt a well-considered approach to gradually developing the institutionalisation of the concept of the care farm.

Guidelines for Nature Playgrounds - child development

Managers of municipal councils and provinces, and playground managers:

- ensure the availability of good information relating to the relatively high added value of nature playgrounds, in terms of low construction and maintenance costs;
- provide clearer regulations for the design of nature playgrounds relating to the Act on Amenities and Playground Equipment;
- be creative and change city 'visual green' into functional 'play green';
- also pay attention to creating facilities for outdoor play areas in a natural environment when planning the areas around housing;
- try simultaneously to increase health opportunities and to avoid risks in the design and maintenance of green play areas: treat nature with intelligence;
- when considering administrative arrangements, include the added value for child development of play in a natural environment compared to play in indoor facilities.

4 Policy Recommendations on linking Health and Nature

Linking the supply and demand of nature and health at regional level

A more extensive use of 'nature' for health is within reach. The new task is to bring together the 'sectoral institutions' of health, nature and spatial planning policy and focus on a better use of nature for health. The use of

nature - in the form of natural areas, green areas in and around the city and cultural landscapes – for health should be implemented at regional level. It is only from a regional demand and supply analysis (the demand from healthcare demand and the supply from nature) that the supply can be adapted to meet the demand from healthcare.

Government tasks

It is the task of the government to safeguard the public interest with regard to using nature for health. In so doing, the government does not have to carry out the necessary actions itself, but should ensure that activities take place which safeguard public interests. From this viewpoint, it is the responsibility of the national government to make all parties aware of the possibilities of nature for health, to oversee the process in order to bring the relevant parties together at national level (system responsibility) and to facilitate the implementation at local/regional level with knowledge, financial resources and the use of instruments from, for example, spatial planning.

The provinces, which play a role in formulating policies relating to nature, are responsible for organizing natural resource such that the function of nature for health is realized at local/regional level. In so doing, they are supported by the Inter-provincial Consultative Body (IPO). On the grounds of their responsibility for health and the public green areas at local/regional level, the municipalities, supported by the Association of Netherlands Municipalities (VNG), have the task of stimulating and directing the necessary process at this level.

Tasks of the social organizations

Social organizations in the field of healthcare and nature are excellently able, partly facilitated by the government, to stimulate awareness and from the interests of patients/consumers to formulate what use of nature is needed and possible for the benefit of health. Healthcare institutions and managers of natural environments are in a position to provide a firm structure for how nature can be applied in order to fulfil its function in the promotion of health by organizing and managing nature areas and promoting the use of these areas. Those financing healthcare can make a financial contribution to the use of nature on the basis of their specific wishes and on a cost-benefit analysis.

Recommendations for the administrative organization

A more extensive use of nature for health will not come about of its own accord. The local authorities propose the following recommendations for achieving the necessary administrative organization:

- 1 The councils recommend the ministers, members of parliament and local councillors to indicate their commitment to these public interests within six months by:

- a Determining how supra-departmental responsibilities will be structured presenting an interdepartmental policy intention to parliament;
  - b Indicating the contribution which can be expected from the provinces and by presenting this to Provincial Council;
  - c Investigating how the own responsibility of the local councils currently manifests itself and, if necessary, what form this should take, and presenting this to the municipal council.
- 2 The councils recommend the societal actors to formulate their own position, and to ensure this is included in the discussion.
  - 3 The councils recommend government bodies, social organizations, healthcare institutions, nature managers, financiers of healthcare and knowledge institutions to together formulate a national approach. This national approach will bring together the interests of all parties; the responsibilities will be shared in global terms and within six months an action programme will be drawn up to stimulate and facilitate local/regional actors. The national action programme should within two years lead to local/regional implementation plans for applying nature for health.

5 Knowledge Agenda on Nature and Health

Objective

The objective of the Knowledge Agenda on Nature and Health is to outline the practical knowledge which is lacking and which is needed for the effective application of the various practical insights. A further aim of the Agenda is to meet the need to broaden insights into the longer term. The knowledge requirements and the knowledge infrastructure necessary to meet these requirements in the longer term will be catalogued, based on current political and policy themes and on a societal analysis of the issue.

The agenda has been constructed around some four key elements: (1) health benefits, (2) user groups, (3) the natural environment and (4) the administrative organization. The possible health benefits to be anticipated will be determined in the exchanges between user groups, the natural environment and the administrative organization. The inter-relationships between the key elements are of prime importance. As each key element is further split into different types and sub-aspects, the Knowledge Agenda as a whole comprises a broad range of different relations, all of which can be of considerable value.

The model of the four key elements appears to have a useful role in the achievement of important policy themes. The model shows the contributions which can be forthcoming from the field of Nature and Health for the various policy themes. The model also clearly demonstrates the multifunctionality of the natural environment in generating health benefits. If VWS,

LNV, VROM, JG, WWI and OCW work together in providing input for the field of nature and health, this will create added value for a large number of policy themes. Societal organizations and individual initiatives can also play a significant role here.

Knowledge Agenda – a summary of the key knowledge questions

The knowledge agenda indicates prime and sub-issues for each of the key elements. The prime areas of emphasis are:

Health benefits. The emphasis is on determining the effectiveness of particular practices in the area of nature and health. (a) What health effects are derived from making use of nature; to what degree to these effects actually occur (cost-benefit relationship)? (b) How can intelligent combinations of effects be achieved for the different user groups using nature, such as to achieve optimum health benefits?

User groups. The emphasis is on involving children and parents. (a) What aspects of the priority user groups are important in achieving the desired health benefits? (b) In what way do conditioning, expectations and awareness influence the health benefits of a particular nature activity for a specific user group?

Natural environment. The emphasis is on developing more knowledge about the possibilities for applying nature to achieve specific health benefits. (a) What types of natural environments are most suitable for the different user groups to achieve the desired health benefits? (b) How can diverse types of nature and nature activities be organized so that they are attractive for different groups of users and can make an optimum contribution to health?

Administrative organization. The emphasis is on gaining insight into the broader social cost savings which can be made by focusing on the use of nature. (a) What is the optimal division of roles between the organizations involved in order to achieve health benefits using nature? (b) How can diverse administrative aspects (finances, responsibilities, cooperation and operational perspectives) be organized such that the right types of nature are used and to the most appropriate extent?

When the Knowledge Agenda is developed further at a later stage, specific attention will have to be paid to defining the relations between the four key elements in greater detail. An indication is given below of how this can be achieved.

Required infrastructure for knowledge development

In addition to the positive indications from the first partial advisory report, social interest in this issue is increasing, and many policy themes and current political priorities have areas of overlap with the field of nature and

health. It is therefore essential to broaden the initial activities on infrastructure which are already in place in the Netherlands into a European knowledge network. Facilitating a ‘learning network’ where researchers and individuals involved locally in the field of Nature and Health regularly meet with one another is an essential requirement. A dynamic research programme on nature and health will be further elaborated and applied, based on the outcomes of regular discussions in the learning network. The database with practical examples on Nature and Health may be a useful tool here.

In the future translation of the knowledge questions into research questions, the relations which are relevant for a particular research question should be carefully specified in line with the sub-aspects of the key elements. This can best be done by organizing a number of workshops with researchers and stakeholders. It is in any event recommended to choose sub-aspects which have some overlap with the central themes of Cabinet policy. Preventative measures to promote good health, youth issues, problem neighbourhoods and a healthy living environment are the key themes of the Cabinet. Considerable added value could be derived from focusing the research questions on these four themes.

A further research programme on current research projects and programmes is most desirable. Increasing indications for health benefits and other social benefits of natural environments, as well as major scientific challenges in the area of nature and health justify a further research programme with a ‘learning network’.

1. Fundamental research	6 mln euro / 5 years
2. Innovative small-scale research	2 mln euro / 5 years
3. Monitoring and evaluating practical examples	2 mln euro / 5 years
4. Learning network of researchers and experts from practice	1 mln euro / 5 years

In conclusion, a one-time investment of ca. 11 million euro for the coming five years is sufficient to conduct optimal research into the opportunities which nature offers for healthcare.

Abbreviations

COS	Commissie voor Overleg Sectorraden / Consultative Committee of Sector Councils
GGD	Gemeentelijke Geneeskundige Dienst / Municipal Health Service
GR	Gezondheidsraad/ Health Council
JG	Programmadirectie Jeugd en Gezin / Sphere of work of the Project Minister for Youth and the Family
Innonet	Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster / Innovation Network for Green Areas and the Agricultural Sector
IPO	Interprovinciaal Overlegorgaan / Inter-provincial Consultative Body
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit / Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap / Ministry of Education, Culture and Science
RGO	Raad voor Gezondheidsonderzoek / Advisory Council for Health Research
RLG	Raad voor het Landelijk Gebied / Council for the Rural Area
RMNO	Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek / Advisory Council for Research on Spatial Planning, Nature and the Environment
VNG	Vereniging voor Nederlandse Gemeenten / Association of Netherlands Municipalities
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en Milieu / Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport / Ministry of Health, Wellbeing and Sport
WWI	Programmadirectie Wonen, Wijken en Integratie / Sphere of work of the Project Minister for Housing, Communities and Integration
ZonMw	Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en zorginnovatie / Netherlands Organization for Health Research and Development

1 Inleiding

1.1 Opbouw van deze kennisagenda

Hoofdstuk 1 van deze kennisagenda beschrijft de achterliggende context en de gevolgde aanpak om tot de gevraagde kennisagenda te komen. In hoofdstuk 2 volgt daarna de uitwerking van een conceptueel kader voor natuur en gezondheid in maatschappelijk perspectief. Met behulp van een aantal selectiecriteria wordt dit conceptueel kader in hoofdstuk 3 nader uitgewerkt tot een kennisagenda. En in hoofdstuk 4 wordt daarop infrastructuur beschreven die nog benodigd is voor kennisontwikkeling.

1.2 Resultaten uit eerste deeladvies

Het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid uit 2004, van Gezondheidsraad (GR) en Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO), verkende de stand van wetenschap op het gebied van natuur en gezondheid. Enerzijds is gekeken naar de mogelijkheid van een rechtstreeks positief verband tussen natuur en gezondheid. Anderzijds is voor een vijftal maatschappelijk relevant geachte werkingsmechanismen de specifieke stand van wetenschap verkend. In deze paragraaf is de stand van wetenschap samengevat, voor het algemeen verband en de vijf geïdentificeerde werkingsmechanismen, zoals die in het eerste deeladvies is weergegeven.¹ De tekst tussen aanhalingstekens met kleiner lettertype is afkomstig uit dit advies.

Algemeen verband tussen natuur en gezondheid

“Uit het Nederlandse (epidemiologische) onderzoek blijkt dat bewoners met veel groen gemiddeld genomen een betere algemene gezondheid rapporteren. Dit positieve verband bleek relatief sterk te zijn onder ouderen, huisvrouwen en personen uit lagere sociaal-economische groepen. [...] Niet alleen groen dicht bij huis bleek gunstig; ook groen iets verderop (1 tot 3 kilometer van huis) had een positieve invloed.”
Uit een Japans onderzoek in Tokio bleek daarnaast dat in tegenstelling tot andere omgevingsfactoren, “wonen in een buurt met relatief veel groen, gepaard (bleek) te gaan met een lagere kans op overlijden. [...] De commissie vindt de resultaten (van beide onderzoeken) opmerkelijk en veelbelovend. Ze moeten echter met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. [...] De commissie komt tot de volgende conclusies: de resultaten van de twee [...] epidemiologische onderzoeken zijn van voldoende kwaliteit om ze als een eerste aanwijzing te beschouwen voor een positief verband tussen natuur en gezondheid.”

¹ *Natuur en gezondheid - Invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk welbevinden, GR en RMNO 2004*

Herstel van stress en aandachtsmoeheid

“Uit een groot aantal goed uitgevoerde onderzoeken komen sterke aanwijzingen dat natuur kan helpen bij herstel van stress en aandachtsmoeheid. [...] Het is niet bekend hoe lang of hoe vaak contact met de natuur nodig is om op termijn stressgerelateerde ziekten te voorkómen.”

Stimulering van beweging

In het eerste deeladvies komt naar voren dat natuur de gezondheid ook indirect kan beïnvloeden door aan te zetten tot bewegen. Het meldt hierover het volgende:

“Een minderheid van de Nederlandse bevolking (45%) voldoet aan de bewegingsnorm [...] terwijl bewegen juist een positief effect heeft op tal van gezondheidsdeterminanten, waaronder overgewicht. Ook verlaagt bewegen de kans op onder meer hart- en vaatziekten en diabetes mellitus (type II). [...] Er zijn aanwijzingen uit een groot aantal onderzoeken dat de omgeving inderdaad invloed heeft op de duur en intensiteit van bewegen. Het is echter veel minder duidelijk of de omgeving daarvoor ook ‘groen’ moet zijn, hoewel het beperkt beschikbare onderzoek daar wel op wijst.”

Bevorderen van de optimale ontwikkeling van kinderen

“In een gezonde ontwikkeling van kinderen liggen veel sleutels voor het fysieke, psychische en sociale welbevinden als volwassene. In hoeverre draagt natuur bij aan een gezonde ontwikkeling als kind en daarmee aan gezondheid en welbevinden later? Belangrijk voor de cognitieve, sociaal-emotionele en motorische ontwikkeling van kinderen zijn mogelijkheden om te spelen en te leren. [...] Systematisch empirisch onderzoek naar de invloed van contact met de natuurlijke omgeving op de ontwikkeling van kinderen is schaars. Het beschikbare onderzoek is veelal kwalitatief en beschrijvend van aard. Op basis van deze beperkte kennis en bestaande theorieën wordt het echter plausibel geacht dat de cognitieve, motorische en sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen baat heeft bij gevarieerd, regelmatig en direct contact met de natuur.”

Vergemakkelijken van sociaal contact

Het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid meldt ook aanwijzingen voor een mogelijke relatie tussen natuur en sociale contacten:

“Kan natuur ook helpen om sociale contacten aan te gaan? Ook hier zou zich dan weer een gunstig indirect effect op de gezondheid aftekenen. Mensen met veel sociale contacten voelen zich namelijk gezonder, hebben een kleinere kans op het krijgen van hart- en vaatziekten en leven langer. Bij ouderen blijkt dat het hebben van meer sociale contacten samenhangt met een kleinere kans op depressies en verlies van cognitieve functies. [...] Drie nauw verwante onderzoeken [...] leveren aanwijzingen voor een verband tussen groene openbare voorzieningen en sociale integratie van mensen in Chicago, met name van mensen in armoedige omstandigheden. Andere factoren kunnen echter niet volle-

dig uitgesloten worden. De commissie betwijfelt [...] of de resultaten ook gelden voor Nederlandse wijken. Over andere typen groenvoorzieningen, bijvoorbeeld volkstuinten en collectieve tuinen, en over verenigings- of groepsgebonden groene activiteiten is nauwelijks kennis uit systematisch onderzoek beschikbaar.”

Persoonlijke zingeving en ontwikkeling

“Zingeving betekent dat mensen hun persoonlijke, ultieme doelen in het leven vinden en benoemen, hun eigen doelen in een groter geheel plaatsen, en ook gebeurtenissen in een groter geheel kunnen zien. Het biedt mogelijkheden voor integratie van persoonlijke doelen en voor het verwerken van angst voor ouderdom, ziekte en dood. [...] Onderzoek naar vrijetijdsbestedingen in natuurlijke omgevingen lijkt uit te wijzen dat natuur voorwaarden schept voor zingeving; door het bevorderen van gevoelens van ontspanning, autonomie en competentie staan mensen meer open voor reflectie. [...] Het beschikbare onderzoek kent echter wel methodologische beperkingen. [...] De vraag is of uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat natuurervaringen bij kunnen dragen aan zingeving.”

Conclusie - gunstige invloed van natuur op gezondheid is geloofwaardig

In de samenvatting van het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid staat de volgende algemene conclusie:

“De consistente aanwijzingen, afkomstig uit een breed scala van experimentele en beschrijvende onderzoeken, maken het bestaan van een gunstige invloed van natuur op gezondheid geloofwaardig. Als de veronderstelling over aard en omvang in nader onderzoek wordt bevestigd, onderstreept dat het belang van meer beleidsmatige aandacht voor groene interventies die velen in de praktijk als gezondheidsbevorderend ervaren.” Gezien deze conclusie uit het eerste deeladvies is het stellen van kennisvragen van belang.

1.3 Behoeften van ministeries voor deel 2

Algemene behoeften vanuit beleid

Tegen bovengenoemde achtergrond van maatschappelijke relevantie en de in deel 1 geconcludeerde geloofwaardigheid van een gunstige invloed van natuur op de gezondheid, hebben de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM) en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) hun beleidsmatige behoeften weergegeven in het projectplan Natuur en Gezondheid deel 2. Dit is eind 2005 in overleg met de Gezondheidsraad (GR), Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) en de Raad voor Gezondheidsonderzoek (RGO) tot stand gekomen. De algemene behoefte van de departementen kan als volgt worden samengevat: het assisteren van de overheid en private bestuurders bij het realiseren van aantrekkelijke en

gebruiksvriendelijke natuur en natuuractiviteiten, of het benutten van uiteenlopende typen natuur, zodanig dat bijdragen geleverd kunnen worden aan de gezondheid van specifieke doelgroepen.

Nader geconcretiseerde behoeften

In het projectplan voor deel 2 is ook opgenomen dat de realisering van deze algemene behoefte ondermeer zal plaatsvinden door de betrokken partijen te informeren over succesvolle praktijkvoorbeelden, over kansen en belemmeringen voor lokale bestuurders, en door een visie voor de langere termijn te ontwikkelen met een daarbij aansluitende kennisagenda. De kennisagenda heeft hierbij tot doel onderzoek te stimuleren dat kennis genereert, die het realiseren of benutten van aantrekkelijke en gebruiksvriendelijke natuur of -activiteiten kan faciliteren.

Vier prioritaire beleidsthema's

Op basis van de maatschappelijk relevant geachte werkingsmechanismen in het eerste deeladvies, en de door departementen gevoelde actuele behoeften in de praktijk, hebben VWS, LNV en VROM eind 2005 een viertal prioritaire aandachtsthema's geformuleerd. Ze zijn opgenomen in het projectplan voor deel 2. Naar deze thema's gaat in het tweede deeladvies de aandacht uit. Concreet zijn de ministeries met name geïnteresseerd in de thema's:

- a *Natuur en preventie van gezondheidsklachten*: Onderzoek naar gunstige effecten van natuur op de preventie (in plaats van de curatieve kant, c.q. 'herstel') van fysieke en psychische gezondheidsklachten als stress, burn-out, depressie, overgewicht en dergelijke.
- b *Natuur en herstel van gezondheidsklachten*: Onderzoek naar de gunstige effecten van natuur op herstel van fysieke en psychische gezondheidsklachten als stress, burn-out, depressie, overgewicht en dergelijke.
- c *Natuur en beweging/recreatie*: Onderzoek naar het belang van natuur als het gaat om het stimuleren van beweging.
- d *Natuur en ontwikkeling van kinderen*: Onderzoek naar de gunstige effecten van natuur op een optimale, gezonde ontwikkeling (cognitief, sociaal en emotioneel) van kinderen

Relatie prioritaire thema's met de geïdentificeerde werkingsmechanismen

De vier thema's van de ministeries zijn primair gericht op het verbeteren van de gezondheid in specifieke groepen van actuele gezondheidsproblemen. De vijf maatschappelijk relevant geachte werkingsmechanismen uit het eerste deeladvies waarvoor de stand van wetenschap werd geïnventariseerd liggen hiermee in lijn. Zij overlappen deels met de prioritaire thema's van departementen, in die zin dat bij de behoeften van de departementen veelal verschillende werkingsmechanismen betrokken kunnen zijn.

- 1 Herstel van stress en aandachtsmoeheid
- 2 Stimulering van beweging
- 3 Bevorderen van optimale ontwikkeling van kinderen
- 4 Bevordering van sociale contacten
- 5 Persoonlijke zingeving en ontwikkeling

1.4 Actuele politieke thema's van het kabinet

In het regeerakkoord van februari 2007 'Samen leven - Samen werken' zijn daarnaast de volgende accenten gelegd. De Romeinse nummering verwijst naar de betreffende pijlers van het akkoord.

III Duurzame leefomgeving

Bij de derde pijler van het regeerakkoord 'Duurzame leefomgeving' vormt respect voor het leven van mens, dier en natuur het leidende beginsel. Een nieuwe balans tussen ecologie en economie is nodig, waarbij economische dynamiek en ecologische ontwikkeling met elkaar worden verbonden.

- Voor de ontwikkeling van de ruimte betekent het ondermeer dat plattelandontwikkeling een hoge prioriteit zal krijgen gericht op een vitaal en veelzijdig platteland.

IV Sociale samenhang

Bij de vierde pijler van het regeerakkoord 'Sociale samenhang' wordt aangegeven dat speciale aandacht nodig is voor wijken waar veel problemen samenkomen. Samen met alle betrokkenen zullen die probleemwijken omgevormd worden tot wijken waar mensen kansen hebben en weer graag wonen.

- Vóór de zomer 2007 zal een actieplan worden opgesteld voor een brede samenhangende "sterke wijken" aanpak die erop gericht is om binnen 8 a 10 jaar van probleemwijken weer vitale, woon- werk- en leefomgevingen te maken waarin [...] het prettig wonen is. [...]
- Gemeenten hebben de taak coördinatie te voeren over wonen, werken, onderwijs en jeugd- en ouderenvoorzieningen. Deze integrale samenhangende aanpak zal vanuit het Rijk worden ondersteund met ook daar een samenhangende interdepartementale aanpak
- Veel ouderen willen het liefst zo lang mogelijk in hun eigen wijk blijven wonen. Dit kan door wijken generatiebestendig te maken [...]

VI Overheid en dienstbare publieke sector

Een verbindend bestuur vormt een van de voorwaarden voor een duurzame ontwikkeling van onze samenleving. [...] Een verbindende bestuur werkt in dialoog met burgers en organisaties en met verschillende overheden [...].

- Het kabinet stelt in samenspraak met betrokken provincies en gemeenten een urgentieprogramma op voor de Randstad (Randstadoffensief), waarmee vermindering van bestuurslast, meer bereikbaarheid, een beter woon-, werk- en leefklimaat en de versterking van kennis en innovatie wordt bevorderd. Eén minister krijgt voor dit project de coördinatie.
- Wat betreft volksgezondheid komt in onderzoeken steeds weer naar voren dat mensen hun gezondheid het allerbelangrijkste vinden. [...] Daarom willen wij de komende jaren vooral investeren in draagvlak bij patiënten en professionals om samen te werken aan [...] de ontwikkeling van 'best practices'.

- Er wordt aandacht gegeven aan preventie. Voorkomen is beter dan genezen. De beste garantie voor beheersing van de zorgkosten vormt een effectief preventiebeleid. Effectief betekent vooral: lagere gezondheidskosten en minder grote verschillen in levensverwachting op basis van sociaal-economische achtergronden. Met alle betrokken partijen zullen afspraken en doelstellingen over preventie worden vastgesteld. In dat kader kan aan de orde komen het ontwikkelen van nieuwe verzekeringsvormen waarin het ondersteunen van een gezonde levensstijl, voorzorg en preventie een centrale plaats krijgen.

1.5 Actuele beleidsthema's per departement

Bovengenoemde politieke thema's van het gezamenlijke kabinet zijn begin 2007 voor de verschillende departementen en programmadirecties in een aantal prioritaire thema's uitgewerkt. Het onderwerp natuur en gezondheid heeft daarbij primair raakvlak met de volgende thema's:

VWS

- Van nazorg naar voorzorg in de zorgketen (preventie)
- Effectief preventiebeleid ter beheersing van de zorgkosten: preventie en herstel van stress
- Gezondheidsachterstand op wijkniveau
- Sociaal-economische gezondheidsverschillen
- Jeugd, bewoners achterstandwijken, allochtonen, ouderen
- Overgewicht, diabetes, depressie; beweging hebben prioriteit bij preventiebeleid
- Bevorderen van innovatie in de zorg
- Investeren in de sport

JG - onderdeel VWS

- Preventie van opgroei- en opvoedingsproblemen
- Gezinsbeleid - meer maatregelen die gezinnen ondersteunen bij de opvoeding
- Het bieden van een stimulerende omgeving aan de jeugd
- Centra voor jeugd en gezin in elke gemeente - ter beantwoording opvoedingsvragen ouders

VROM

- Burgers in een gezonde en duurzame leefomgeving
- Urgentieprogramma Randstad - slimmer omgaan met ruimte
- Mooi Nederland - tegengaan van verder verrommeling van het landschap

LNV

- Jeugd, voedsel, natuur en gezondheid - jongeren bewust maken van de waarde van natuur, en bevorderen dat ze meer tijd doorbrengen in de groene ruimte met spelen, recreëren, ontspannen en leren

- Kosteneffectiviteit van gezondheidswinst met behulp van preventie door natuur
- Landschap op maatschappelijke agenda - herstel van vitaal landschap
- Recreatie rond de stad - aantrekkelijker maken van het landelijk gebied voor dagrecreatie

WWI - onderdeel VROM

- Gezonde leefomgeving
- Revitalisering van aandachtswijken - vooral in grote steden

OCW

- Een kennissamenleving die werkt
- Kwaliteit van onderwijs

1.6 Wijze van aanpak voor de formulering kennisagenda 2007

Voor de ontwikkeling van de kennisagenda is een gedifferentieerde aanpak gevolgd, waarbij interviews zijn gehouden, uiteenlopende literatuur is verkend, congressen en andere bijeenkomsten zijn gehouden, en regelmatige besprekingen in een begeleidingscommissie en de interdepartementale stuurgroep Natuur en Gezondheid hebben plaatsgevonden (zie bijlage 1). Deze gedifferentieerde aanpak maakt het mogelijk om de bevindingen uit het eerste deeladvies in een maatschappelijk perspectief te plaatsen, namelijk door:

- 1 de beoogde *gezondheidswinst* te specificeren (► zie ook het product Prototype website/database met praktijkvoorbeelden);
- 2 de *potentiële gebruikers* te specificeren, inclusief hun visie op aantrekkelijkheid en bruikbaarheid van natuur(activiteiten), alsmede hun verwachtingen en eerdere ervaringen (► zie ook het product Prototype website/database met praktijkvoorbeelden);
- 3 typen van *natuur en natuuractiviteiten* te specificeren; (► zie ook het product Prototype website plus database met praktijkvoorbeelden)
- 4 de belemmeringen en kansen van publieke en private (lokale) *bestuurders* te specificeren (► zie ook het product Handreikingen voor lokale bestuurders)
- 5 een analyse te maken van relevante sociale, economische en politieke dynamiek en deze te vertalen in een beleidsadvies over de benutting van natuur voor gezondheid. (► zie ook het product Beleidsadvies Gezondheid en natuur verbinden)

Deze aanpak levert niet alleen inzichten op in doelgroepen, geschikte natuur en natuuractiviteiten, kansen en belemmeringen van publieke en private bestuurders en relevante dynamiek, maar vooral ook een inzicht in de onderlinge relaties tussen deze aspecten. Deze onderlinge relaties zijn van belang om te komen tot focus en relevantie in de kennisagenda.

2 Conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'

2.1 Inleiding

Uit de brede maatschappelijke consultatie die is gehouden rond de behoeften van de departementen, kwam als relevant conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur' naar voren. In figuur 1 is het conceptueel kader schematisch weergegeven. Het is opgebouwd uit de volgende hoofdelementen: (1) 'gezondheidswinst', (2) 'gebruikersgroepen', (3) 'natuurlijke omgeving', en (4) 'bestuurlijke organisatie'. De uiteindelijk beoogde winst voor de (volks)gezondheid wordt immers bepaald door een

onderlinge wisselwerking van gebruikersgroepen, natuurlijke omgevingen, en de bestuurlijke organisatie. De vier hoofdelementen van het kader zijn elk te onderscheiden in verschillende deeltypen en bezitten daarnaast verschillende deelaspecten. Hieronder worden de vier hoofdelementen met hun deeltypen en twee belangrijke deelaspecten toegelicht.

2.2 Gezondheidswinst

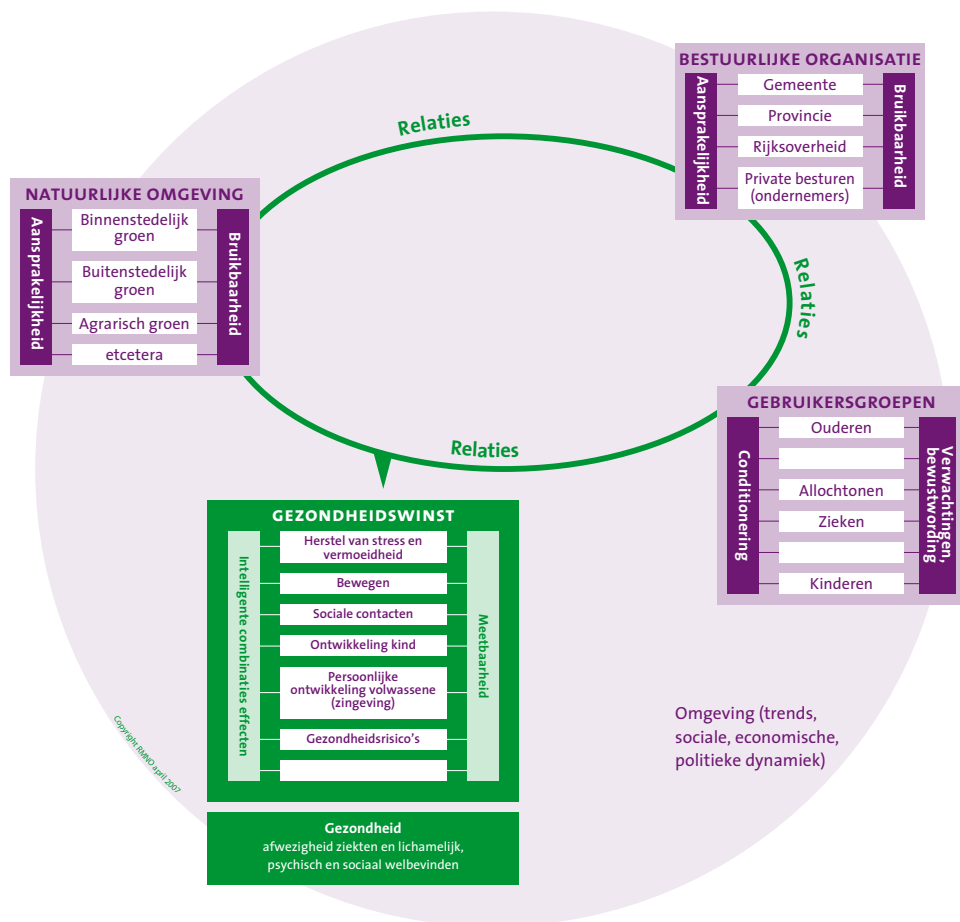
Typen gezondheidswinst

Overeenkomstig de definitie van de WHO (World Health Organization) wordt 'gezondheid' gezien als de afwezigheid van ziekten, en de aanwezigheid van lichamelijk, psychisch en sociaal welbevinden. De beoogde gezondheidswinst in relatie tot natuur, kan gezien worden als een saldo van positieve en negatieve effecten als gevolg van een interactie met natuur. Door deze beide zijden van natuur in beschouwing te nemen, ontstaat de beste basis voor het 'intelligent omgaan' met natuur.

Meer concreet zijn, zoals aangegeven in hoofdstuk 1, in het eerste deeladvies algemene aanwijzingen gevonden voor een gunstige invloed van natuur op gezondheid. Een vijftal werkingsmechanismen is nader onderzocht. Dit zijn herstel van stress en aandachtmoedigheid, stimuleren van bewegen, vergemakkelijken van sociaal contact, bevordering van de ontwikkeling van kinderen en mogelijkheden voor persoonlijke ontwikkeling en zingeving bij volwassenen. Het zijn mogelijke typen van gezondheidswinst die van belang kunnen zijn voor verschillende van de vijf speerpunten die gekozen zijn in de preventienota 'Kiezen voor Gezond Leven' uit 2006², te weten roken, schadelijk alcoholgebruik, overgewicht (bewegen en voeding), diabetes en depressie. Naast bovengenoemde positieve werkingsmechanismen kan de natuurlijke omgeving ook gezondheidsrisico's leveren, zoals zonverbranding, ziekte van Lyme, kwalenbeten, hooikoorts of sociale onveiligheid.

Intelligente combinaties effecten & Meetbaarheid

Het geheel van effecten van alle natuurgerelateerde elementen die in worden gezet of worden benut om de gezondheidswinst te bereiken, zal uiteindelijk ook als gezondheidswinst meetbaar moeten zijn. De *meetbaarheid* is immers relevant voor, en van invloed op het bestuurlijk handelen en van belang voor zorgverzekeraars. Het gaat bij de meetbaarheid om het meten van het resulterende effect van een algemene heilzame werking van natuur, de effecten van de vijf geïdentificeerde werkingsmechanismen, en eventueel optredende gezondheidsrisico's, op een manier die 'evidence-based' is. In dit licht is ook aandacht nodig voor mogelijkheden om de verschillende aspecten van gezondheidswinst en gezondheidsrisico's *intelligent te combineren*.

Figuur 1 Conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'

² Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport; preventienota 'Kiezen voor Gezond z', oktober 2006

2.3 Gebruikersgroepen

Typen gebruikers

Er zijn vele typen gebruikers te onderscheiden die elk op hun eigen wijze van de natuurlijke omgeving gebruik kunnen maken. Hierbij is onderscheid van belang tussen kinderen, jongeren (adolescenten), volwassenen, ouderen, allochtonen, autochtonen, bewoners in aandachtswijken van grote steden, mensen die geopereerd zijn of verminderd mobiel, gehandicapten en chronisch zieken. Voor elk van de groepen kan een andere natuurlijke omgeving adequaat zijn om specifieke werkingsmechanismen van natuur tot uitdrukking te laten komen. Gekoppeld aan het vóórkomen van gezondheidsproblemen bij specifieke groepen (bijvoorbeeld overgewicht bij kinderen) zal de kennisagenda sterker de focus richten op dat type gebruiker.

Conditionering & Verwachtingen en bewustwording

Uit onderzoek over de invloed van contextwerking in de geneeskunde blijkt dat bij de blootstelling aan een interventie twee aspecten van grote invloed kunnen zijn op de daadwerkelijk effect van die blootstelling, de *conditionering* van de gebruiker (vroegere ervaringen) en de verwachtingen van de gebruiker (ten aanzien van het effect van de interventie)³. Zij kunnen bij verschillende gebruikersgroepen verschillend liggen⁴. Ook in het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid wordt verondersteld dat gezondheidseffecten van de natuurlijke omgeving hoogstwaarschijnlijk beïnvloed worden door *verwachtingen* van gebruikers. *Bewustwording* vormt hierbij een belangrijke factor; door middel van bewustwording kan conditionering worden beïnvloed en kunnen verwachtingen worden bijgesteld. Met deze effecten moet rekening gehouden worden bij onderzoek naar gezondheidswinst.

2.4 Natuurlijke omgeving

Typen natuur

Het indelen van typen natuurlijke omgeving hangt niet alleen af van natuurlijke elementen, maar ook van het gebruik dat ervan gemaakt wordt. Het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid hanteert een indeling in zes typen natuur die het Rathenau-instituut bij een rapport over natuurontwikkeling heeft gebruikt⁵. Met het oog op een praktische benutting van natuur voor gezondheidsbevordering of -herstel, zoals gevraagd is voor deel 2, hebben we echter ook verder gekeken, en zijn we tot de volgende zeven

typen (gebruiks)natuur gekomen. Zij komen in hoofdlijnen overeen met de indeling bij het Europese COST-E39 programma⁶.

- 1 *Binnenstedelijk groen*: parken, stadsbossen, speelbossen, speelweides, kinderboerderijen, vogelhospitaal, centrum voor natuur- en milieueducatie, groenstroken, bomen, bloembakken, overig;
- 2 *Buitenstedelijk groen*: natuurgebieden (o.a. bossen), speelbossen, strand, zee, meren, rivieren, recreatieterreinen;
- 3 *Agrarisch groen*: grasland, akkers, landwegen, agrarisch landschap, zorgboerderijen, boerderijschool;
- 4 *Tuinen*: helende tuinen, volkstuinten, doetuinen, tuinen rond verzorgings- tehuis en ziekenhuis, schooltuinen, groen in en om een kinderdagverblijf, vlindertuinen, natuurlijke speeltuin;
- 5 *Groen in gebouwen*: groen in huis, groen op kantoor;
- 6 *Bedrijfsgroen*: groen op bedrijfsterreinen;
- 7 *Virtuele natuur*: natuur op beeldschermen of bijvoorbeeld natuurposters.

Aantrekkelijkheid & Bruikbaarheid

Van deze verschillende typen natuur, en mogelijkheden voor gebruik kan op zich nog niet een goed idee verkregen worden van de te behalen gezondheidswinst. Om deze in te schatten is met name inzicht nodig in de *aantrekkelijkheid* van bepaalde natuur voor verschillende gebruikersgroepen. Bijvoorbeeld voor ouderen is de stilte en rustgevendheid van natuur van belang, voor vrouwen ondermeer de sociale veiligheid, tieners en adolescenten hebben behoefte aan een "cool" imago van natuur, voor gehandicapten is een regelmatige aanwezigheid van meubilair om uit te rusten van belang, en voor de jeugd een spannende uitstraling. Hiermee lenen de verschillende typen natuur zich meer of minder voor verschillende gebruikersgroepen. Ook wordt de aantrekkelijkheid bepaald door de specifieke mogelijkheden die bepaalde typen natuur bieden. Gedacht kan worden aan therapie-, revalidatie- en ontstressprogramma's in en met natuur; aan wandelen, fietsen, zwemmen, kanoën of anderszins sporten/ recreëren in de natuur; aan ontspanning en sociale recreatie in de natuur; aan participatie, ontwerp en beheer omwonenden en gebruikers; en aan openlucht-evenementen. De *bruikbaarheid* van de natuurlijke omgeving hangt samen met de beschikbaarheid en de bereikbaarheid ervan. Deze zijn ook relevant voor de daadwerkelijke benutting van bepaalde natuur. Bijvoorbeeld de afstand tot woon- of werkomgeving heeft direct effect op de frequentie van het gebruik. Ook met betrekking tot bruikbaarheid hebben verschillende gebruikersgroepen uiteenlopende behoeften.

³ Nivel (Nederlands instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg); Van Dulmen, A.M., Bensing, J.M.; *Contextwerking in de geneeskunde; een programmeringsstudie*; Den Haag, augustus 2000

⁴ Zie ook J. Verboom; *Natuurbeleving van kinderen*. Alterra-Wageningen UR

⁵ Rathenau Instituut. *Natuurontwikkeling: waarom en hoe?* Den Haag: Rathenau instituut; 1997:59

⁶ Zie website <http://www.e39.ee/en/>

2.5 Bestuurlijke organisatie

Typen organisaties

Zowel publieke als private organisaties zijn betrokken bij het realiseren van gezondheidswinst met behulp van natuur. De primaire uitvoering van plannen en activiteiten ligt op lokaal niveau. Daarnaast zijn ook regionale en nationale bestuurslagen van belang. Binnen al deze besturen spelen verschillende sectoren een rol, zoals de gezondheidssector, de natuursector en de sector ruimtelijke ordening.

Samenwerking & Handelingsgerichtheid (financiering)

Op basis van de brede maatschappelijke consultaties die in 2006 zijn gehouden komen ook twee hoofdpunten naar voren op het gebied van de bestuurlijke organisatie. Gerelateerd aan de vele overheidsorganisaties en private organisaties die betrokken zijn bij het terrein van natuur en gezondheid, blijkt enerzijds de functionele *samenwerking* tussen al deze partijen op specifieke punten aandacht te vergen, en anderzijds een adequate financiering te vereisen, die recht doet aan een evenwichtige spreiding van kosten en baten over de verschillende betrokken partijen op de verschillende niveaus, om *handelingsgerichtheid* te bevorderen. Bij het onderwerp samenwerking gaat het op lokaal niveau primair om het verbeteren van de samenwerking tussen de gezondheidssector, de natuursector en de ruimtelijke orderingssector en tussen de verschillende planprocessen die hierbij gehanteerd worden. Hierbij spelen ook onderliggende zaken, als het imago van natuur als middel voor interventies in de gezondheid, en de formele samenwerkingsrelaties tussen verschillende sectoren.

2.6 Relaties tussen de hoofdelementen

Een juiste onderlinge afstemming en coördinatie van de hoofdelementen 'Gebruikersgroepen', 'Natuurlijke omgeving' en 'Bestuurlijke organisatie' van het conceptueel kader kan bevorderen dat de beoogde 'Gezondheidswinst' wordt bereikt. Hierbij is een belangrijke rol weggelegd voor de formele bestuurlijke organisaties, maar ook voor maatschappelijke organisaties en individueel initiatief. Deze partijen kunnen andere personen en organisaties stimuleren, zodat een maatschappelijke 'flow' kan ontstaan, van waaruit verschillende zaken gerealiseerd kunnen worden. Ook de ontsluiting van reeds aanwezige kennis en het genereren van nieuwe kennis voor betrokken partijen kan van wezenlijk belang zijn om gezondheidswinst op basis van natuur te realiseren.

2.7 Waarde conceptueel kader voor actuele beleidsthema's

Operationeel nut voor realisering beleidsthema's

Door het operationaliseren van de bijdrage die vanuit het veld 'natuur en gezondheid' aan de verschillende beleidsthema's geleverd kan worden, blijkt het conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur' direct van nut te kunnen zijn bij de realisering van prioritaire beleidsthema's in 2007. De prioritaire thema's van de verschillende departementen vragen veelal geïntegreerde inspanningen vanuit de verschillende hoofdelementen van het conceptueel kader. Het is daarbij van essentieel belang om aandacht te besteden aan de onderlinge relaties tussen de vier hoofdelementen.

Extra voortgang voor uiteenlopende beleidsprioriteiten

Ook maakt het conceptueel kader duidelijk dat er met het bereiken van maatschappelijke gezondheidswinst met behulp van natuur, gelijktijdig extra voortgang gerealiseerd kan worden voor uiteenlopende van prioritaire beleidsthema's van dit kabinet. Het conceptueel kader verduidelijkt met andere woorden de multifunctionaliteit van een natuurlijke omgeving bij het bereiken van gezondheidswinst.

Het kader maakt eveneens duidelijk dat dit optimaal kan gebeuren met behulp van vereende krachten van de departementen Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), Wonen, Wijken en Integratie (WWI), Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM), Jeugd en Gezin (JG) en Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCW). Het bereiken van 'gezondheidswinst met behulp van natuur' blijkt bij uitstek een actiegebied waar interdepartementale samenwerking meervoudig vruchten af kan werpen.

Relatie tussen beleidsthema's en hoofdelementen conceptueel kader

In de tabel op de volgende pagina is uitgewerkt voor welke van de beleidsthema's van departementen, de vier hoofdelementen van het conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur' van belang kunnen zijn. De prioritaire beleidsthema's blijken steeds een gecombineerde relatie te hebben met twee of meer hoofdelementen uit het conceptueel kader. Het houdt verband met het feit dat het conceptueel kader zowel 'doel' als 'middel' omvat, namelijk zowel de hoofdelementen: (1) 'gezondheidswinst', en (2) 'gebruikersgroepen', als (3) 'natuurlijke omgeving' en (4) 'bestuurlijke organisatie'. Ook bij een toekomstige uitwerking van de kennisagenda zullen zinvolle verbindingen tussen de vier hoofdelementen expliciete aandacht moeten krijgen.

Uiteraard zijn er accentverschillen per departement. Het maakt dat de betrokken departementen elk een aanvullende bijdrage aan dit thema kunnen leveren, vanuit hun eigen invalshoek. Zo ligt voor VWS de nadruk meer bij de hoofdelementen Gezondheidswinst en Gebruikersgroepen, en voor JG wat specifiek bij Gebruikersgroepen. Bij LNV ligt de aandacht juist meer bij de hoofdelementen Natuurlijke omgeving en Bestuurlijke

HOOFDELEMENTEN UIT CONCEPTUEEL KADER ►		GEZONDHEIDSWINST	GEBRUIKERSGROEPEN	NATUURLIJKE OMGEVING	BESTUURLIJKE ORGANISATIE
▼ PRIORITAIRE BELEIDSTHEMA'S VAN DEPARTEMENTEN					
VWS	van nazorg naar voorzorg in de zorgketen (preventie)	x	x	x	x
VWS	effectief preventiebeleid ter beheersing van de zorgkosten: preventie en herstel stress	x	x	x	x
VWS	gezondheidsachterstand op wijkniveau	x	x	x	
VWS	sociaal-economische gezondheidsverschillen	x	x		
VWS	jeugd, bewoners aandachtswijken, allochtonen, ouderen	x	x		
VWS	bevorderen van innovatie in de zorg	x		x	x
VWS	preventie van overgewicht, diabetes en depressie - stimulering van beweging	x	x	x	
VWS	investeren in de sport		x	x	x
JG	preventie van opgroei- en opvoedingsproblemen	x	x		
JG	het bieden van een stimulerende omgeving voor de jeugd		x	x	
JG	centra voor jeugd en gezin in elke gemeente - ter beantwoording opvoedingsvragen	x	x	x	
JG	gezinsbeleid, meer maatregelen die gezinnen ondersteunen bij de opvoeding	x	x		
JG	het bieden van een stimulerende omgeving voor de jeugd		x	x	
LNV	kosteneffectiviteit van gezondheidswinst met behulp van preventie door natuur	x		x	x
LNV	jeugd, voedsel, natuur en gezondheid - bewustmaken; spel en recreatie in natuur	x	x	x	
LNV	landschap op maatschappelijke agenda - herstel van vitaal landschap		x	x	x
LNV	recreatie rond de stad - landelijk gebied aantrekkelijker maken voor dagrecreatie			x	x
VROM	burgers in een gezonde en duurzame leefomgeving	x	x	x	x
VROM	urgentieprogramma Randstad - slimmer omgaan met ruimte			x	x
VROM	mooi Nederland - tegengaan van verrommeling van het landschap			x	x
WWI	revitalisering van aandachtswijken - vooral in grote steden		x	x	x
WWI	gezonde leefomgeving: meer groen in wijken en het stimuleren van sociaal contact	x		x	
OCW	een kennissamenleving die werkt	x	x	x	x
OCW	kwaliteit van het onderwijs		x		x

Tabel 1 Indicatieve relatie van prioritaire beleidsthema's met de hoofdelementen van het conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'

organisatie. Dit laatste geldt ook voor VROM. Voor het departement OCW lijkt de betrokkenheid meer verdeeld te liggen.

Beleidsthema 'Van nazorg naar voorzorg in de zorgketen (preventie)', als voorbeeld

Aandacht voor de gezondheidsbevorderende mogelijkheden die natuur biedt om gezondheidswinst te bereiken, lijkt een bijdrage te kunnen leveren aan de preventie van aandoeningen. Als zodanig kan dit nieuwe type van 'interventie' van belang zijn voor het thema 'Van nazorg naar voorzorg in de zorgketen (preventie)' van VWS. Om daadwerkelijk in beoogde gezond-

heidswinst te kunnen resulteren zal geïntegreerd aandacht besteed moeten worden aan welk type van Natuurlijke omgevingen, en welke aantrekkelijkheids- en bruikbaarheidseisen het meest effectief zullen zijn, gekoppeld aan de behoeften en kenmerken van specifieke Gebruikersgroepen. Tegelijkertijd is aandacht nodig voor de wijze waarop uiteenlopende bestuurlijke organisaties gericht samen kunnen werken om dit type natuur of benutting van de natuur mogelijk te maken.

3 Kennisagenda - belangrijke kennisvragen op een rij

3.1 Relatie kennisagenda en conceptueel kader

Voor elk van de vier hoofdelementen van het conceptueel kader worden in dit hoofdstuk de relevante hoofd- en deelvragen benoemd waarvoor kennis ontwikkeld zou moeten worden. Om uit de veelheid van mogelijke kennisvragen voor ieder hoofdelement een gewenste focus te bepalen, zijn verschillende selectiecriteria gehanteerd. Op basis daarvan is een selectie van kennisvragen gemaakt. Slechts een beperkt aantal kennisvragen kan immers onderzocht worden. De criteria zijn hieronder weergegeven.

Gehanteerde selectiecriteria

- 1 Aansluiting bij de gezamenlijke prioritaire thema's van departementen, zoals opgenomen in het projectplan Natuur en Gezondheid;
- 2 Aansluiting bij actuele maatschappelijke relevantie, politieke prioriteiten (onder andere items regeerakkoord: jeugd, duurzame leefomgeving, aandachtswijken en preventie)
- 3 Aansluiting bij actuele beleidsthema's van afzonderlijke departementen;
- 4 Aanwijzing uit de praktijk dat met behulp van natuur gezondheidswinst te bereiken is
- 5 Mate waarin onderzoek bijdraagt aan het onderbouwen van de gezondheidswinst
- 6 Balans tussen benodigde inspanning en verwachte opbrengst
- 7 Methodische onderzoekbaarheid van de kennisvraag

3.2 Gezondheidswinst in relatie tot natuur

Typen gezondheidswinst - Meetbaarheid & Intelligente combinaties effecten

Bij dit hoofdelement uit het conceptueel kader ligt de nadruk op het bepalen van de effectiviteit van bepaalde praktijken op het gebied van natuur en gezondheid.

Hoofdvragen:

- 1 Wat zijn de gezondheidseffecten van de interventie natuur; in welke mate treden deze op (kosten-baten verhouding)?
- 2 Hoe zijn voor de verschillende gebruikersgroepen met behulp van natuur intelligente combinaties van effecten te bereiken, zodanig dat optimale gezondheidswinst optreedt?

Deze hoofdvragen worden hieronder nader gespecificeerd en geselecteerde deelvragen aangegeven.

Deelvragen:

Ad 1 Gezondheidseffecten van natuur

Hierbij kan gedacht worden aan kortlopend epidemiologisch onderzoek (van 1 tot 3 jaar) en aan longitudinaal onderzoek waarbij specifieke gebruikersgroepen over langere tijd worden gevolgd. Er kan gemeten worden op algemeen generieke gezondheidsindicatoren (zoals optreden ziekte, huisartsbezoek, levensduur, etc.), op de geïdentificeerde werkingsmechanismen (waaronder stressreductie) en op persoonlijk welbevinden. De mogelijke multifunctionaliteit van natuur kan hierbij leidend zijn. Daarna is het mogelijk vergelijkend onderzoek te doen naar de verschillende interventies natuur onderling en in relatie tot andere type interventies (behandelstudies).

- a Wat is het effect van natuur in de leefomgeving op gezondheidsindicatoren van bewoners?
- b Wat is de invloed van verschillende typen natuur op de gezondheid van verschillende typen gebruikers?
- c Wat zijn vanuit maatschappelijk perspectief de kosten en baten van gerealiseerde volksgezondheidswinst van verschillende typen natuur op zowel korte als langere termijn (kosteneffectiviteit)?
- d Levert spelen in het bos bij de school ook in een Nederlandse situatie positieve effecten voor de motorische ontwikkeling?⁷
- e Wat zijn de herstelbevorderende effecten van natuur voor kinderen? In welke mate zijn de studies van volwassenen hierbij te vertalen naar kinderen?
- f Zijn de inzichten over de invloed van natuur op de cognitieve, emotionele en morele ontwikkeling van kinderen die uit observationeel en beschrijvend onderzoek naar voren komen ook toetsbaar aanwezig?

Ad 2 Gebruikersgroepen, type natuur en optimale gezondheidswinst

- a Wat is de mogelijk te behalen gezondheidswinst voor diverse gebruikersgroepen in en rond ziekenhuizen, zorginstellingen, kantoorgebouwen en bedrijventerreinen?
- b Wat zijn de mogelijk te behalen effecten op de gezondheid door toepassing van maatregelen die zowel goed zijn voor het milieu als een positief effect hebben op gezondheid en beleving (denk bijvoorbeeld aan groenedaken, tuintjes, gebruik van natuurlijke bouwmaterialen, natuurlijk luchten, opvang hemelwater)?
- c Wat zijn de voorwaarden om op een intelligente manier met natuur om te gaan en eventuele negatieve effecten te voorkomen?

⁷ Het betreft een replicatiestudie van het onderzoek van Fjortoft (2004), zoals aanbevolen in het rapport 'Kom je buiten spelen?' van A. van den Berg, Alterra-Wageningen 2007

3.3 Gebruikersgroepen

Typen gebruikersgroepen - Conditionering & Verwachting en bewustwording

Bij dit hoofdelement uit het conceptueel kader ligt de nadruk op het betrekken van kinderen en ouders

Hoofdvragen:

- 1 Welke aspecten van de prioritaire gebruikersgroepen zijn van belang bij het bereiken van de beoogde gezondheidswinst?
- 2 Op welke wijze beïnvloeden conditionering, verwachtingen en bewustwording bij mensen in een specifieke gebruikersgroep de gezondheidswinst van een bepaalde natuuractiviteit?

Om bij de uitwerking van deze hoofdvragen aandacht te geven aan de verschillende groepen gebruikers, zal de onderzoeksprogrammering deels gebeuren in overleg met de verschillende gebruikers, bijvoorbeeld door te vragen hoe natuur voor verschillende gebruikersgroepen kan bijdragen aan de gezondheid. In elk geval zullen de groepen jeugd en ouders hierbij aandacht krijgen.

Deelvragen:

- Ad 1 Aspecten gebruikersgroepen en gezondheidswinst
- a Hoe breng je uiteenlopende potentiële gebruikers van natuur tot daadwerkelijk gebruiken? Wat zijn dan de stimulerende en belemmerende factoren (pull, push, sticky)?
  - b In welk opzicht lopen gebruik en aantrekkingskracht van natuur voor verschillende groepen uiteen? Denk hierbij ook aan groepen als allochtonen en jongeren uit aandachtswijken, mensen met verschillende opleidingsniveaus, et cetera. Welke consequenties heeft dit voor de inrichting?
  - c In hoeverre is, met name vanuit het perspectief van aandachtswijken, te onderbouwen of en hoe groenvoorzieningen een positief effect kunnen hebben op sociale integratie?
- Ad 2 Conditionering, verwachting en bewustwording
- a Wat betekenen natuurervaringen in de jeugd voor later natuurgericht, herstelbevorderend gedrag en hoe gaan kinderen met natuur om?
  - b In hoeverre is het mogelijk afwezigheid van positieve conditionering in de kindertijd, adolescentie of tijdens volwassenheid te compenseren?

3.4 Natuurlijke omgeving

Typen natuurlijke omgevingen - Bruikbaarheid & Aantrekkelijkheid

Bij dit hoofdelement uit het conceptueel kader ligt de nadruk op het genereren van meer kennis over de mogelijkheden waarop natuur is toe te passen om specifieke gezondheidswinst te bereiken.

Hoofdvragen:

- 1 Welke typen natuurlijke omgevingen zijn voor de verschillende gebruikersgroepen het meest geschikt om de gewenste gezondheidswinst te realiseren?
- 2 Hoe kunnen diverse typen natuur en natuuractiviteiten zodanig ingericht worden dat ze bruikbaar en aantrekkelijk zijn voor verschillende groepen gebruikers, en dat deze optimaal kunnen bijdragen aan hun gezondheid?

Deelvragen:

- Ad 1 Typen natuurlijke omgeving en verschillende gebruikersgroepen
- a Hoe zijn de onderzochte werkingmechanismen waarop natuur bij verschillende gebruikersgroepen kan dragen aan gezondheidswinst te vertalen naar natuur en groenvoorziening (ontwerp, inrichting, beheer)?
- Ad 2 Verhogen van bruikbaarheid en aantrekkelijkheid
- a Wat is per gebruikersgroep de optimale bruikbaarheid en aantrekkelijkheid van natuur om gezondheidswinst te bereiken, en hoe kan intelligent omgegaan worden met mogelijke risico's?
    - Hoe zijn dusdanig 'intelligente' inrichtingscombinaties te creëren, dat met behulp van uitdagende, 'coole' natuur voor tieners, jongeren, adolescenten, gezondheidswinst wordt gestimuleerd?
    - Hoe is natuur toegankelijker te maken voor chronisch zieken, mensen/ kinderen in rolstoel/ buggy of ouders?
    - Hoe is ervoor te zorgen dat natuur veilig is voor verschillende gebruikersgroepen?
  - b Hoe en in hoeverre is het mogelijk om met natuur kinderen meer naar buiten te krijgen en te laten bewegen?

3.5 Bestuurlijke organisatie

Typen organisaties - Samenwerking & Handelingsperspectief (financiering)

Bij dit hoofdelement uit het conceptueel kader ligt een nadruk op het verkrijgen van inzicht in de sector- of bedrijfseconomie overstijgende, brede maatschappelijke kosten die uit te sparen zijn, met behulp van een gerichte inzet van natuur.

Hoofdvragen:

- 1 Wat is de optimale rolverdeling tussen de verschillende betrokken organisaties om met behulp van natuur gezondheidswinst te bereiken?
- 2 Hoe zijn financiën, verantwoordelijkheden, samenwerking en handelingsperspectief zodanig te organiseren tussen de verschillende bestuurlijke eenheden, dat de juiste typen en hoeveelheden natuur gerealiseerd en onderhouden worden, om tegemoet te komen aan de gezondheidsbehoeften van de verschillende gebruikersgroepen?

Deelvragen:**Ad 1 Rolverdeling verschillende betrokken organisaties**

- a Welke partijen zouden op het terrein van natuur en gezondheid bepaalde zaken kunnen of moeten gaan uitvoeren? Wat is bijvoorbeeld de taakverdeling tussen de ministeries EZ, VWS, JG, LNV, VROM, WWI, en SZW, en provincies, gemeenten en private partijen?
- Wat zijn met het oog op de huidige decentralisatietendens en de optimale bestuurlijke randvoorwaarden voor gezonde natuurpraktijken, realistische en gewenste Rijkstaken om te behouden (b.v. basale monitoring en richtlijnen)?
  - Wat voor mogelijkheden en belemmeringen zijn er voor Gemeentelijke Gezondheidsdiensten (GGD's) als ze groen gerelateerde gezondheidsprojecten proberen te organiseren? Bij wie kunnen GGD's binnen gemeenten terecht?
  - Hoe en in welke mate kunnen/moeten ook private partijen (b.v. zorgverzekeraars, woningcorporaties, e.d.), naast de (lokale en regionale) overheid, betrokken worden bij het realiseren van bestaande inzichten?.
- b Moeten er met het oog op de volksgezondheid en leefbaarheid kwantitatieve groennormen komen, en zo ja welke organisaties kunnen hiervoor effectief initiatieven nemen?
- In welke situaties kan genormeerd worden (groen oppervlak bij scholen, woning, type groen et cetera)?
  - Op welke wijze zijn de bestaande wetenschappelijke inzichten van natuur op gezondheid/ welbevinden in richtlijnen om te zetten, voor programma's zoals de herziening van de Wet op de Ruimtelijke Ordening (WRO).
- c In welke mate zijn de bestaande wetenschappelijke inzichten bekend bij relevante/ betrokken partijen? Hoe kunnen bestaande wetenschappelijke inzichten dusdanig worden gepresenteerd dat ze beknopt en helder zijn voor alle betrokken partijen (inclusief het brede publiek)?

Ad 2 Samenwerking, handelingsperspectief en financiën

- a Wat is vanuit een breed maatschappelijk perspectief voor de langere termijn, de kosteneffectiviteit van gezondheidsbevorderende natuur? Wat zijn met andere woorden vanuit een breed maatschappelijk perspectief dat bedrijfseconomische perspectieven overstijgt, eventuele kosten die uit te sparen zijn? Op welke wijze is de bredere maatschappelijk context te kwantificeren, bijvoorbeeld door het gebruik maken van een maatschappelijke kosten-batenanalyse.
- b Hoe ligt daarbij de verdeling van de maatschappelijke kosten over bijvoorbeeld gemeenten en Rijk, en de verdeling van de gezondheidsbaten over verschillende sectoren, zoals gezondheidszorg, economie en woningmarkt (huizenprijzen)?
- c Op welke wijze zouden bestuurders, zorgverzekeraars, gezondheidszorg en burgers kunnen streven naar een optimale balans in kosten en baten?

- Hoe ziet het financiële kostenplaatje van de verschillende investeringen en baten voor gemeenten eruit (bv compensatie van investeringen door stijging inkomsten onroerend zaakbelasting a.g.v. stijging WOZ-waarden, stijging identiteit gemeente, minder kosten door vandalisme)?
  - Kunnen ziektekostenverzekeraars streven naar een optimale balans, door bepaalde zaken niet te vergoeden, of andere juist wel, of door meer te investeren in groene organisaties, zodat andere gezondheidskosten worden voorkomen?
  - Op welke wijze kan ook de overheid een bijdrage leveren aan een beter evenwicht?
  - Hoe kan er een goed evenwicht bewerkstelligd worden in de duidelijker wordende relaties tussen natuur, gezondheid, druk op zorgstelsel, ziekteverzuim en WAO-instroom, et cetera?
- d Welke (nieuwe) financieringsconstructies zijn op welk niveau nodig om de gewenste natuurpraktijken en -projecten gericht op gezondheidswinst (sectoroverschrijdend) te realiseren en te beheren / onderhouden?
- Wat zijn de mogelijkheden van een publiek – privaat te 'vullen' en te beheren aanmoedigingsfonds voor plaatselijke kleinere initiatieven van groepen burgers, scholen, e.a. voor de aanleg?
  - Wat zouden burgers per jaar in financiële zin over hebben voor de ontwikkeling en behoud/ onderhoud van natuur voor bewegen, ontspanning, et cetera? Zijn burgers bijvoorbeeld bereid € 5 extra te betalen om vrij te wandelen in de bossen van Staatsbosbeheer, of ter ontwikkeling van een reïntegratieprogramma?
- e Op welke wijze kan een overheid lokale bestuurders, burgers en andere partijen stimuleren, zodat meer organisaties iets gaan doen aan de preventie door natuur?
- Hoe is natuur te incorporeren in beleidsplannen van diverse overheden en hoe is te waarborgen dat het beleid ook praktijk wordt? Hoe en onder welke randvoorwaarden kunnen gemeenten bijvoorbeeld natuur een rol laten spelen bij de gemeentelijke inrichting (parken, fietsroutes, geveltuinen, et cetera)?
  - Hoe is blijvende steun te verkrijgen voor het overlappende middengebied van het interdepartementale interesseveld?
  - Op welke wijze is de betrokkenheid van burgers te verhogen bij het beheer van openbaar groen in de stad en beheer van natuurgebieden? Bijvoorbeeld door middel van langdurige relaties tussen (groepen) burgers en/of leerlingen van scholen en bepaalde terreinen (adoptieprojecten), waardoor betrokkenheid en verbondenheid kan ontstaan.
  - Hoe kunnen andere partijen gestimuleerd worden?
- f Hoe kunnen de gezondheidswereld, ruimtelijke inrichtings- en de natuurwereld sterker verbonden worden, voor een optimale inzet van natuur ten behoeve van gezondheidswinst? Bijvoorbeeld, hoe is in de praktijk, via een medium zoals een website en/of een database, een brug te slaan tussen de gezondheids- en groenkant?

3.6 Relaties tussen de hoofdelementen

Conceptueel kader omvat veelheid van verschillende relaties

Zoals aangegeven benadrukt het conceptueel kader de onderlinge relaties tussen de vier hoofdelementen. Om gezondheidswinst te bereiken is immers een optimale wisselwerking tussen gebruikersgroepen, natuurlijke omgeving en bestuurlijke organisatie noodzakelijk. Aangezien de vier hoofdelementen elk op zich weer zijn onderverdeeld in verschillende *typen* (bijvoorbeeld ouderen, allochtonen en zieken bij het hoofdelement Gebruikersgroepen) en in *deelaspecten* (bijvoorbeeld 'aantrekkelijkheid' en 'toegankelijkheid' bij het hoofdelement Natuurlijke omgeving) omvat het conceptueel kader een veelheid van verschillende relaties.

Nadere specificaties van te onderzoeken relaties

De kennisvragen in de hierboven geschetste kennisagenda zijn nog primair gekoppeld aan elk van de vier *hoofdelementen*. In hoofdstuk 4 'Benodigde infrastructuur voor kennisontwikkeling' wordt nader uitgewerkt op welke wijze de te onderzoeken *relaties* tussen de vier hoofdelementen in een vervolgtraject nadere specificatie in onderzoeksvragen behoeven.

4 Benodigde infrastructuur voor kennisontwikkeling

4.1 Meervoudige basis voor de kennisagenda

Groeiende maatschappelijke belangstelling

Tijdens de gedifferentieerde aanpak die de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO), Raad voor Gezondheidsonderzoek (RGO) en Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) hebben gevolgd om tot een relevante kennisagenda Natuur en Gezondheid te komen (bijlage 1), is gebleken dat de maatschappelijke belangstelling voor het terrein natuur en gezondheid groeiend is. Ook is de belangstelling breed aanwezig bij uiteenlopende sectoren, zoals gezondheidsprofessionals, welzijnswerk, verzekeraars, consumenten, patiënten, groenbeheer, gemeenten, recreatieschappen en wetenschappers. Hij vertrekt zowel vanuit gezondheidsperspectief en 'public health', als vanuit het perspectief van duurzame leefomgeving, sociale integratie, vitaliteit van het platteland en verbetering van aandachtswijken.

Aanknopingspunten voor verdere uitwerking

Gezien de eerder vermelde positieve aanwijzingen uit het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid⁸, prioritaire beleidsthema's van departementen, actuele politieke prioriteiten (hoofdstuk 1) en de groeiende maatschappelijke belangstelling, is het van groot belang om de aanzetten van een kennisinfrastructuur die er in Nederland zijn, verder te ontwikkelen en waar nodig uit te breiden. Het geheel biedt een groot aantal aanknopingspunten om de in hoofdstuk 3 geformuleerde kennisagenda in een vervolgtraject verder te specificeren, vorm te geven en uit te voeren, en daarmee het thema natuur en gezondheid daadwerkelijk met behulp van onderzoek op te pakken. Voor een belangrijk deel blijkt het te gaan om het stimuleren van interacties tussen bestaande vraag- en aanbodpartijen van onderzoek die reeds op enigerlei wijze betrokken zijn bij het veld. Door de verschillende aanwezige perspectieven te verbinden kan met andere woorden synergie bereikt worden die nodig is om het thema verder te brengen.

Professionele infrastructuur en specificatie van de kennisagenda

Binnen de huidige kennisinfrastructuur natuur en gezondheid lijken twee hoofdaspecten sterk onderbelicht. Zij verdienen daarom prioriteit bij een verdere uitwerking. Enerzijds is het de algehele professionaliteit van de beschikbare infrastructuur, anderzijds ontbreekt nog een nadere specificatie van de in hoofdstuk 3 geschetste kennisvragen, in concrete onderzoeks-

⁸ 'Natuur en Gezondheid - Invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk welbevinden', GR en RMNO 2004

vragen. In onderstaande paragrafen worden beide aanbevolen vervolgstappen nader toegelicht.

4.2 Benodigde professionalisering van de infrastructuur

Onderzoeksveld is een opkomend terrein

Het onderzoeksveld natuur en gezondheid staat pas aan het begin van de wetenschappelijke ontwikkeling. Het is een zogenaamd 'emerging field'. Op dit moment worden in uiteenlopende organisaties in Nederland eerste pogingen gedaan om op het gebied van natuur en gezondheid onderzoeksprogramma's in te vullen en onderzoek te verrichten (zie bijlage 2). Tot op heden verloopt dit onderzoek echter versnipperd en met de inzet van zeer weinig mankracht. Ook de coördinatie van deze activiteiten en interactie tussen alle betrokkenen is nog minimaal.

Uitbouw naar Europees kennisnetwerk met database

Gezien de meervoudige basis (wetenschap, maatschappij, beleid, politiek) voor de kennisagenda is van groot belang om de aanzetten van een kennisinfrastructuur die er in Nederland zijn, in afstemming met Europese onderzoekers verder te ontwikkelen en waar nodig uit te breiden. Ondermeer zal nagegaan moeten worden wat de mogelijkheden zijn om de betrokken onderzoekers toegang te geven tot een gezamenlijk kennisnetwerk, met een ondersteunende database die wereldwijd toegankelijk is.

Lerend netwerk van onderzoekers en praktijkdeskundigen

Om ook een samenhangende kennisinfrastructuur op het gebied van natuur en gezondheid te creëren, en optimaal lessen te trekken uit de resultaten uit verschillende typen van onderzoek, is het faciliteren van een 'lerend netwerk' van onderzoekers en personen uit de lokale praktijk van natuur en gezondheid essentieel. Hierin kunnen onderzoeksgroepen en andere partijen die elkaar normaliter nooit tegenkomen, elkaar periodiek treffen en ontstaan er kruisbestuivingen, waarbij onderzoekers en praktijkmensen met elkaar kunnen gaan bouwen. Onderzoekers en praktijkdeskundigen kunnen de kennisagenda dan samen gaan uitwerken en uitvoeren. Het is belangrijk om ook verschillende gebruikersgroepen hierbij te betrekken, zodat ook de behoeften van patiënten, consumenten en andere burgers meegenomen worden. Dit kan het beste gebeuren met behulp van een participatieve onderzoeksmethode.

In het lerend netwerk worden uiteenlopende onderzoeksresultaten van fundamenteel, verkennend onderzoek en monitorings- en evaluatieonderzoek van praktijkvoorbeelden, periodiek besproken door onderzoekers en gebruikers van de praktijkvoorbeelden natuur en gezondheid. Het gaat hierbij om het realiseren van zoveel mogelijk koppelingen tussen ervaringen in de praktijk (best practices) en onderzoek, waardoor tevens een kloof tussen uitvoering en onderzoek voorkomen wordt.

Aan de hand van de uitkomsten van de periodieke besprekingen in het 'lerend netwerk' wordt het dynamisch onderzoeksprogramma natuur en gezondheid verrijkt en gaandeweg verder uitgewerkt en worden benut.

Participatieve onderzoeksmethoden

In het verlengde van het bovenstaande zijn de RGO, RMNO en RLG voorstander van het gebruik van participatieve onderzoeksmethoden bij de verdere uitwerking, om te zorgen dat optimaal gebruik gemaakt gaat worden van alle beschikbare onderzoeks- en praktijkexpertise bij de verschillende groepen van onderzoekers en praktijkdeskundigen. Onderzoeksresultaten uit het lerend netwerk kunnen hierdoor ook rechtstreeks op de lokale werkvloer zichtbaar worden.

Database met praktijkvoorbeelden als voortschrijdend instrument

De database met praktijkvoorbeelden Natuur en Gezondheid kan een nuttig instrument zijn voor het lerend netwerk van onderzoekers en praktijkmensen, en daarmee een essentieel onderdeel vormen van de kennis(en)gebruiks)infrastructuur. De verzamelde praktijkvoorbeelden uit de database kunnen namelijk enerzijds gebruikt worden door onderzoekers en praktijkmensen, om er verder onderzoek, respectievelijk praktijken op te baseren. Anderzijds kan de database ook weer door onderzoekers en praktijkmensen gevoed worden met de voortschrijdende inzichten uit praktijkvoorbeelden en verdergaand onderzoek. Zo ontstaat een dynamisch geheel van voeding en gebruik van de database met voortschrijdende praktijkinzichten. Uiteraard is de voortschrijdende database ook op andere terreinen te gebruiken, bijvoorbeeld bij beleid en politiek.

4.3 Benodigde specificatie van de kennisagenda

Nadere specificatie van de kennisvragen nodig

In het projectplan Natuur en Gezondheid verzochten LNV, VWS en VROM de raden om een kennisagenda. In hoofdstuk 3 zijn hiervoor belangrijke kennisvragen op een rij gezet, op basis van het in hoofdstuk 2 geschetste conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'. Analoot aan de elementen van dit kader is de aanbevolen kennisagenda opgebouwd uit vier hoofdelementen: (1) Gezondheidswinst, (2) Gebruiksgroepen, (3) Natuurlijke omgeving en (4) Bestuurlijke organisatie, elk weer onderverdeeld in verschillende typen, en gekoppeld aan een tweetal belangrijke deelaspecten. Voor elk van de vier hoofdelementen zijn in de kennisagenda hoofd- en deelvragen geselecteerd.

In werkelijkheid staan de vier hoofdelementen van het conceptueel kader uiteraard niet los van elkaar, maar hebben ze juist vele onderlinge relaties. Zinnvolle onderzoeksvragen houden hier rekening mee. Daarnaast verdient het aanbeveling om bij de specificatie van de kennisvragen ook beleidsmatige behoeften voor ogen te houden. Hieronder wordt nader ingegaan op beide aspecten.

Te onderzoeken relaties tussen de hoofdelementen

Bij de toekomstige operationalisering van de hoofd- en deelvragen uit de kennisagenda, zullen de specifieke relaties met andere hoofdelementen, die voor de betreffende onderzoeksvraag relevant zijn, dan ook nog zorgvuldig moeten worden gespecificeerd. Meer concreet betekent het dat voor veel van de aanbevolen vragen van de kennisagenda nog het type Gezondheidswinst, het type Gebruikersgroepen, het type Natuurlijke omgeving, als het type Bestuurlijke organisatie moet worden gespecificeerd, waarover meer onderzoek gewenst is, inclusief de relevante deelaspecten. Voor kennisvragen die meer generiek zijn hoeft dit uiteraard niet.

Ter illustratie zou een nadere specificatie van deelprogramma's van onderzoek bijvoorbeeld gericht kunnen zijn op de 'conditionering', en 'verwachtingen en bewustwording' van verschillende *Gebruikersgroepen*; de daarvoor benodigde *Natuurlijke omgevingen*, inclusief hun 'aantrekkelijkheid' en 'bruikbaarheid'; en op welke wijze betrokken *Bestuurlijke organen* optimaal kunnen 'samenwerken' om mogelijk *Gezondheidswinst* te realiseren.

Specificatie op het vlak van centrale beleidsthema's

De nadere specificatie van kennisvragen dient in elk geval ook gebeuren op het vlak van de actuele beleidsthema's van de departementen VWS, JG, VROM, WWI, LNV en OCW zoals genoemd in paragraaf 1.5. Deze beleidsthema's overlappen elkaar gedeeltelijk. Zo worden *preventie, jeugd, aandachtswijken en gezonde leefomgeving* vanuit verschillende departementen genoemd. Wellicht kan een gezamenlijke focus op onderzoeksvragen rond deze vier thema's, ook een kennissamenleving dichterbij brengen die werkt. Een gezamenlijk gedragen onderzoeksprogramma past ook goed bij het huidige motto van het kabinet 'Samen werken, samenleven'. Nagegaan zal nog moeten worden in hoeverre een dergelijk onderzoeksprogramma ook aansluit bij de behoeften van ondermeer zorginstellingen en gemeenten.

Methode van specificatie - workshops met onderzoekers en stakeholders

De specificatie van de kennisvragen behoeft samenwerking van onderzoekers met andere groepen. Het lerende netwerk van onderzoekers en praktijkdeskundigen, zoals voorgesteld in de voorgaande paragraaf, kan hierin een belangrijke rol spelen. Concreet kan de specificatie van de kennisvragen gebeuren door de bij een hoofdelement betrokken onderzoekers, praktijkmensen en stakeholders bij elkaar te brengen, en de deelnemers in workshops de algemene kennisvragen uit hoofdstuk 3 nader te laten specificeren. Bijlage 2 geeft een eerste inventarisatie weer van bestaande expertise en inspanningen op het terrein van Natuur en Gezondheid. Om tot een evenwichtige en verantwoorde uitwerking te komen van de vier hoofdelementen is het, wenselijk om ook nieuwe onderzoekers en onderzoeksgroepen te betrekken bij de uitwerking van de kennisvragen bij de vier hoofdelementen in onderzoeksvragen, gezien de nog beperkt ontwikkelde kennisinfrastructuur.

4.4 Contouren van het vereiste onderzoeksprogramma

Bovengenoemde uitdaging voor de verdere ontwikkeling van de kennisinfrastructuur op het gebied van natuur en gezondheid vereist een ambitieus, dynamisch onderzoeksprogramma waarin van wezenlijk belang zijnde kennisvragen voor de vier hoofdelementen door middel van excellent onderzoek kunnen worden geadresseerd. Een aanvullend onderzoeksprogramma op reeds lopende onderzoeken en programma's is hiervoor het meest geschikt. De groeiende aanwijzingen voor gezondheids- en maatschappelijke baten van natuurlijke omgevingen, de actuele beleidsthema's van het kabinet, en de grote wetenschappelijke uitdagingen op het gebied van natuur en gezondheid, rechtvaardigen een aanvullend onderzoeksprogramma gekoppeld aan een 'lerend netwerk', zoals boven beschreven. Dit aanvullende onderzoeksprogramma, inclusief de specificatie en prioritering van de onderzoeksvragen, dient bij ZonMw ondergebracht te worden.

1	<i>Fundamenteel onderzoek</i>	€ 6 mln /5 jr
	Benodigde omvang: circa 15 AIO's en Postdocs gedurende 5 jaar	
2	<i>Verkenkend onderzoek</i>	€ 2 mln /5 jr
	Dit onderzoek is met name gericht om creativiteit, inventiviteit en daarmee een vernieuwend leerproces te creëren, zoals bij ZonMw-programma's vaker wordt toegepast. Vaak gaat het om kleinschalig onderzoek. Benodigde omvang: circa 30% van proportie Fundamenteel onderzoek	
3	<i>Monitoring en evaluatie van praktijkvoorbeelden</i>	€ 2 mln /5 jr
	Ondermeer gaat het hier om een evaluatie van huidige initiatieven, waarbij het onderzoek aansluit bij de expertise die er al is op het terrein van evaluatieonderzoek. Nulmetingen zullen onderdeel uitmaken van het monitoringsonderzoek. Benodigde omvang: circa 30% van proportie Fundamenteel onderzoek	
4	<i>Lerend netwerk van onderzoekers en praktijkdeskundigen</i>	€ 1 mln /5 jr
	Ondermeer gaat het hier om het beleggen van bijeenkomsten en de bijbehorende secretariaatsvoering.	

Dynamische onderzoeksagenda

In totaal zou voor dit samengestelde onderzoeksprogramma plus lerend netwerk een aanvullend budget ten opzichte van lopende onderzoeken en programma's van circa 11 miljoen euro voor vijf jaar nodig zijn. Deze termijn maakt het mogelijk om een lerend netwerk op te zetten op het gebied van natuur en gezondheid, de onderzoeksresultaten per fase goed te evalueren en daar op te reflecteren, en zodoende mogelijkheid te bieden om op flexibele wijze de onderzoeksagenda met behulp van voortschrijdende inzichten te actualiseren.

€ 11 mln/5 jr

Bijlage 1 Gehanteerde aanpak t.b.v. maatschappelijk perspectief

De aanvraag voor het tweede deeladvies 2 Natuur en Gezondheid is als volgt aangepakt om te komen tot een kennisagenda:

- 1 Er is uitgegaan van het projectplan Natuur en Gezondheid voor het tweede deeladvies van december 2005, en de interdepartementale behoeften die daar ten aanzien van de kennisagenda en kennisinfrastructuur zijn opgenomen, inclusief het achterliggende werkdocument dat door de departementen werd opgesteld.
- 2 Daarbij is aangesloten bij het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid waarin voor een vijftal onderzoeksthema's de wetenschappelijke literatuur is verkend over de relatie natuur en gezondheid.
- 3 Ook is een enquête naar belangrijke kennisleemten gehouden onder de bezoekers van een congres over Natuur en Gezondheid in 2004 van de Vereniging Natuurmonumenten, waar de resultaten van het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid werden gepresenteerd naar belangrijke kennisleemten een enquête gehouden. De resultaten zijn gebruikt als eerste input voor de kennisagenda.
- 4 Verder is aangesloten bij het rapport van het NIVEL 'Contextwerking in de Geneeskunde' uit 2000.
- 5 Daarnaast sluit de kennisagenda aan bij de analyse en visie voor de langere termijn, die de Raad voor het Landelijk Gebied samen met de andere betrokken raden heeft ontwikkeld.
- 6 Vooruitlopend op de start van het project voor het tweede deeladvies heeft de Raad voor Ruimelijk, Milieu- en Natuuronderzoek daarnaast op 17 november 2005 een congres 'De Groene Gezonde Stad' georganiseerd, samen met de Stichting Natuur en Milieu, het Groenforum Nederland en de Raad voor Gezondheidsonderzoek. Dit congres gaf nadere accenten voor maatschappelijke kennisleemten.
- 7 Ook is een brede verkenning van de beschikbare praktijkvoorbeelden gehouden, op basis van een scan van literatuur en interviews met praktijkmensen, mede in verband met het inventariseren van kansen en belemmeringen voor lokale bestuurders.
- 8 Op 10 september 2006 is een voorlichtingbijeenkomst gehouden rond de mogelijkheden van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning.
- 9 Op 25 september 2006 is verder een Rondetafelbijeenkomst georganiseerd om de kansen en belemmeringen voor lokale bestuurders nader uit te diepen. Ook hier zijn specifieke kennisleemten op bestuurlijk vlak naar voren gekomen.
- 10 Daarnaast is op 9 februari 2007 een Brainstorm georganiseerd met potentiële lokale gebruikers van de database natuur en gezondheid, die in ontwikkeling is. Dit gaf onder meer zicht op gebruiksgerichte kennisleemten.
- 11 Ook zijn regelmatige discussies gehouden in een begeleidingscommissie Natuur en Gezondheid, bestaande uit vertegenwoordigers uit maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven, wetenschappers en adviesraden.
- 12 Ook is de kennisagenda-in-woording enkele keren besproken in verschillende advies- en sectorraden.
- 13 Door regelmatige besprekingen te voeren met een interdepartementale stuurgroep was tijdens het ontwikkelingstraject continue afstemming op beleidsontwikkelingen mogelijk.
- 14 Op 25 april 2007 is voorts een congres 'Natuur en Gezondheid, hoe verder?' georganiseerd, waarop ontwerpen van de vier eindproducten in een aantal workshops werden besproken.

Bijlage 2 Beschikbare kennisinfra-structuur Natuur en Gezondheid

Onderstaand zijn reeds enige delen van organisaties weergegeven die betrokken zijn bij het thema Natuur en Gezondheid. Voor een evenwichtige ontwikkeling van het werkveld is het van belang om ook nieuwe partijen bij de uitwerking van de vier hoofdthema's van de kennisagenda te betrekken.

HBO-organisaties

NIVEL / Contextwerking in geneeskunde
 RIVM / Milieu & Gezondheid
 TU Eindhoven / Techniek en Maatschappij
 UL / Sociale wetenschappen
 UM / Gezondheidswetenschappen
 OU / Natuurwetenschappelijke Milieuwetenschappen
 UT / Verpleeghuiskunde
 UU / Natuur- en milieueducatie
 UU / Gezondheidsopvoeding en - opvoeding
 UU / Gezondheidspsychologie
 UvA / Milieuwetenschappen
 VU / Athena Instituut
 Witteveen en Bos / Kosteneffectiviteit Natuur
 WUR / Alterra
 WUR / Expertisecentrum Groen en Gezond
 WUR / Zorgboerderijen
 ZonMw / Sociale geneeskunde, programma Jeugd en Preventie

Lopende onderzoeksprogramma's

Sinds het verschijnen van het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid van GR en RMNO medio 2004, wordt reeds op een aantal terreinen uiteenlopend onderzoek verricht:

COST-E39	Europese Unie (combinatie implementatie en onderzoeksprogramma)
GaMON	NWO - Gamma-onderzoek Milieu, Omgeving, Natuur
Vitamine G	"Effecten van groene ruimte op gezondheid, welzijn en sociale veiligheid"; Universiteit Utrecht, NIVEL, het betreft een sub-programma van GaMON;

Financieringsmogelijkheden - een eerste aanduiding van mogelijke partijen en budgetten

GGD-Ned
 LNV
 NIGZ
 NWO
 VROM
 VWS
 WWI
 JG
 ZonMw
 Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing
 Investeringsbudget Landelijk Gebied
 Nationale Postcodeloterij bijdrage aan Natuurmonumenten
 Giroloterij

Bijlage 3 Gebruikte afkortingen

AIO	Assistent in Opleiding
COST-E39	Europees kennisinventarisatie- en onderzoeksprogramma Forests, Trees and Human Health and Wellbeing
EZ	Ministerie van Economische Zaken
GaMON	Gamma-onderzoek Milieu, Omgeving, Natuur
GGD	Gemeentelijke Geneeskundige Dienst
GR	Gezondheidsraad
HBO	Hoger Beroepsonderwijs
ILG	Investeringsbudget Landelijk Gebied
ISV	Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing
IPO	Interprovinciaal Overleg
JG	Programmadirectie Jeugd en Gezin
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
N&G	Project Natuur en Gezondheid
NIGZ	Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering en Ziektepreventie
NIVEL	Nederlands instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg
NWO	Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
OU	Open Universiteit Nederland
RGO	Raad voor Gezondheidsonderzoek
RIVM	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
RLG	Raad voor het Landelijk Gebied
RMNO	Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek
SZW	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
UL	Universiteit Leiden
UM	Universiteit Maastricht
UT	Universiteit Twente
UU	Universiteit Utrecht
UvA	Universiteit van Amsterdam
VU	Vrije Universiteit
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WAO	Wet op de Arbeidsongeschiktheid
WHO	World Health Organisation (Wereld Gezondheidsorganisatie)
WUR	Wageningen University Research
WWI	Programmadirectie Wonen, Wijken en Integratie
ZonMw	Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en zorginnovatie

Bijlage 4 Projectplan tweede fase Advies Natuur en Gezondheid

Gaandeweg het traject zijn onderdelen aangepast, overeenkomstig voortschrijdende inzichten en omstandigheden. Eén en ander in overleg met de departementen.

1 Kader

Adviesaanvraag LNV, VROM en VWS

Najaar 2002 vroegen de departementen LNV, VROM en VWS een advies aan de RMNO, GR en overig betrokken raden, ter vergroting van het inzicht in de mate waarin natuur met name een positieve waarde heeft voor de gezondheid.

Eerste fase - eerste deeladvies

De eerste fase van het adviestraject richtte zich op het vergroten van het direct beschikbare inzicht op dit vlak. Hiervoor heeft een inventarisatie plaatsgevonden van aanwezige medisch-wetenschappelijke kennis en bijbehorende kennisleemten. Medio juni 2004 is het eerste deeladvies uitgebracht aan betrokken bewindslieden. Het is opgesteld onder verantwoordelijkheid van een speciaal ingestelde commissie, waarin namens de RMNO professor Bunders deelnam. De Gezondheidsraad had bij deze fase het voortouw. De boodschap uit het advies wordt door veel maatschappelijke partijen voortvarend opgepakt.

Stand van beleid en praktijk

Een aantal ontwikkelingen zijn van belang bij het optimaal richting geven aan de tweede fase van het project. (1) Zo vormen de komende twee jaren een belangrijke, bepalende periode in de besluitvorming als het gaat om de mogelijkheden voor natuur in de stad. Eind 2007 treedt namelijk de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening in werking. Enerzijds zal dit een gevolg hebben voor de herstructurering in de grote steden, anderzijds treffen veel gemeenten nu reeds voorbereidingen om hun bestemmingsplannen opnieuw vast te leggen voor een lange periode. Voor het project Natuur en Gezondheid betekent het dat het in ieder geval buitengewoon essentieel is om snel bruikbare input te leveren in het WRO-herzieningstraject. Aangezien de minister van VROM de RO-bevoegdheden in toenemende mate decentraliseert richting provincies, en deze weer veel bevoegdheden bij de gemeenten leggen, zal veel van de beoogde implementatie van het eerste deeladvies door de gemeenten uitgevoerd moeten worden. Met name kleinere gemeenten kunnen hierbij hulp gebruiken. Het tweede deeladvies dient dan ook bijvoorbeeld provincies, gemeenten, waterschappen en recreatieschappen als doelgroep te hebben.

(2) Verder is er de laatste jaren een trend ontstaan richting het steeds meer verdwijnen van groen uit stedelijke gebieden, vanwege inbreiding en kostenbesparende overwegingen, maar ook door bijvoorbeeld het kappen van bomenlanen, vanwege de vermeende positieve invloed op de luchtkwaliteit.

(3) Daarnaast worden de Nederlander en zijn kinderen de laatste jaren steeds zwaarder. Meer beweging zou deze trend kunnen helpen keren. De aanwezigheid van groen kan hierbij een stimulerende factor zijn.

(4) Een andere ontwikkeling is dat er de laatste jaren steeds meer zorgboerderijen en soortgelijke voorzieningen worden geopend waar zieken, gehandicapten, ouderen, kinderen of ex-gedetineerden in een natuurlijke omgeving tijdsbesteding vinden. Of dit daadwerkelijk bijdraagt aan de gezondheid of de kwaliteit van de zorg is een vraag.

(5) Ook het verschijnen van een beleidsadvies van de Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) juni 2005 is van belang. De Raad spreekt over de aandacht die nodig is voor de groene openbare ruimte met het oog op vele doelen, waarvan gezondheid een belangrijke is. Een van vijf aanbevelingen is om kennisinstellingen het rendement van groene kwaliteit zichtbaar te laten maken voor bestuurders.

(6) Daarnaast komt er een handboek voor een Groene Plantoets voor gemeenten. De toets wordt geïmplementeerd via de Strategische Milieubeoordeling of Milieu Effect Rapportage. Er bestaat al een checklist voor. De toets wordt mogelijk aangevuld met een toets op regionaal en nationaal niveau.

(7) Nog voor de zomer 2006 wordt de evaluatie van het eerste actieprogramma Milieu en Gezondheid afgerond. In september 2006 start het maken van het nieuwe actieprogramma. Waarschijnlijk zullen er in die periode mogelijkheden zijn om praktijkgerichte aanbevelingen Natuur en Gezondheid deels op te nemen in het nieuwe actieprogramma Milieu en Gezondheid.

(8) Als laatste is er sinds het uitbrengen van het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid uiteenlopend nieuw onderzoek gestart. Een voorbeeld hiervan is het project van het Nederlands Instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg (NIVEL), genaamd Vitamine G, met drie deelonderzoeken op het gebied van de effecten van een groene omgeving op gezondheid, welzijn en sociale veiligheid. Een ander voorbeeld is het RIVM-onderzoek naar de fysieke omgeving in relatie tot bewegen en voeding.

2 Doelen

Om het gewenste inzicht op langere termijn verder te vergroten en optimaal aan te sluiten bij de hierboven geschetste ontwikkelingen op korte termijn, kent het tweede deel van het adviestraject Natuur en Gezondheid de volgende doelen. De hoofdaccenten zullen liggen op het *beschikbaar maken van reeds bruikbare kennis en het bieden van praktische handvaten* voor de wijze waarop met name lokale overheden en recreatieschappen de inzichten en aanbevelingen uit het eerste deeladvies *toe kunnen passen* bij de herziening van hun ruimtelijke ordeningsbeleid. Het gaat om bruik-

bare kennis, zowel wat randvoorwaarden, als wat kostendragers betreft. Gekoppeld aan het praktische toepassingsperspectief vormt ook het schetsen van essentiële *ontbrekende praktijkkennis* en het geven van een *metavisie op het betrokken kennisveld* een doel van deze fase. Tegelijkertijd zal vanuit een metavisie op de problematiek in zijn geheel en het politiek-beleidsmatige antwoord daarop, de kennisbehoefte op lange termijn in beeld te worden gebracht.

Hoofdaandachtsgebied tweede fase			
TERMIJN	BESTUURSLAAG		
	Rijk	Provincie	Gemeenten
kort			
middel			
lang			

Het gestippelde kader geeft het hoofdaandachtsgebied aan van de tweede fase van het project Natuur en Gezondheid. Hierbinnen zullen ondermeer op het gebied van ruimtelijke ordening en financiën best practices worden gesignaleerd en handvaten voor de implementatie worden gegeven.

Bij het geheel wordt inhoudelijk gefocused op die onderwerpen die aansluiten bij de beleidsprioriteiten van de drie departementen en in de maatschappij de meeste interesse genereren. De aandacht van de departementen gaat in het najaar 2005 uit naar de thema's (1) Natuur en preventie van gezondheidsklachten, (2) Natuur en herstel van gezondheidsklachten, (3) Natuur en bewegen/recreatie en (4) Natuur en ontwikkeling van kinderen. Zie een nadere uitwerking in het werkdocument van VWS, LNV en VROM, dat als bijlage is toegevoegd.

3 Eindproduct

In de tweede fase spelen twee bijeenkomsten met het netwerk van actoren die een rol spelen bij natuur en gezondheid een belangrijke rol. De bijeenkomsten zijn gericht op de implementatie en disseminatie van al bestaande praktijkkennis en ervaring.

Uiteindelijk mondt de tweede fase uit in een nieuw deeladvies Natuur en Gezondheid van RMNO, RGO en eventuele andere raden. Het bevat de volgende producten:

- Een set van handreikingen, aanbevelingen, en een programma van benodigde activiteiten voor de korte termijn (of de handvaten daarvoor), zowel op het gebied van *randvoorwaarden* voor de bijdragen van natuur aan volksgezondheid, als de *kostendragers*. De set gaat in op wensen vanuit decentrale overheden, projectontwikkelaars, zorgverzekeraars, grote natuurbeheerders en andere betrokken maatschappelijke groeperingen. Ook kunnen aanbevelingen voor verankering in belangrijke beleidsnota's op rijksniveau gegeven worden, bijvoorbeeld voor het Grote-Steden-Beleid, een nieuwe Nota Preventie,

- Een hieraan gekoppelde kennisagenda, met toepassingsgerichte kennisvragen rond de thema's 1 en 2 van het eerste deeladvies (bijvoorbeeld financieel-economische en ruimtelijke invalshoeken);
- Een metavisie op het (kennis)veld, de toekomst, de kennisinfrastructuur en de rol van departementen en van intermediaire organisaties zoals de RMNO en de RGO hierbij.
- Een overzicht van de *best practices* in Nederland en voor zover te achterhalen elders in Europa, en onderzoeksprojecten van lopende praktische initiatieven (zoals bijvoorbeeld gepresenteerd in conferentie De Groene Gezonde Stad, of rond zorgboerderijen, maar ook internationale onderzoeksprojecten), plus een beeld van het bijbehorend netwerk. Zo mogelijk worden documenten rond *best practices* op de website van de RMNO gezet.
- Resultaten van onderzoek naar belemmeringen voor lokale bestuurders.
- Een database afgestemd met het DataUitwisselingsPlatform (DUP) Hier nemen ook medisch milieukundigen aan deel (i.o.m. Tham VROM).

4 Betrokkenen en rolverdeling

Stuurgroep

Een stuurgroep draagt zorg voor de voortgang en kwaliteit van het proces tijdens de tweede fase en komt in 2006 circa drie keer bijeen. Eventuele wenselijke aanvullingen of aanpassingen op het door de departementen vastgestelde focus die gedurende het traject naar voren komen worden ter goedkeuring aan de departementen voorgelegd. De groep bestaat uit de departementen VROM, VWS en LNV en de sectorraden RMNO en RGO. De laatste raden vertegenwoordigen tevens de Commissie van Overleg Sectorraden (COS). De stuurgroep wordt voorgezeten door een van de departementen.

VWS	Lea den Broeder / Yvonne de Nas
LNV	Astrid Berkhout / Hans Sprangers
VROM	Edy Blom / Tom van Teunenbroek
RGO	Kees Langeveld
RMNO	Bart Jan Krouwel
RMNO	Cecile Gribling

Begeleidingscommissie

Een begeleidingscommissie draagt zorg voor de inhoudelijke kwaliteit tijdens de tweede fase. De commissie bestaat uit circa acht onafhankelijke deskundigen die goed zicht hebben op waar de praktijkprojecten liggen, aangevuld met afgevaardigden uit de raden. Ook kunnen tijdens bepaalde bijeenkomsten deskundigen van de departementen deelnemen als adviseur. De commissie wordt ondersteund door een secretaris vanuit het RMNO-bureau.

5 Stappenplan

1 Startconferentie

Op 17 november organiseerden SNM en Groenforum de conferentie 'De Groene, Gezonde Stad' voor circa 160 deelnemers. De RMNO en RGO sloten zich bij dit initiatief aan.

Om te bepalen welke terreinen het meest perspectiefrijk zijn om het inzicht in de relatie natuur en gezondheid met behulp van onderzoek nader te vergroten, is tijdens die bijeenkomst een aantal thema's uit het eerste deeladvies in een breder maatschappelijk perspectief geplaatst. De eerste focus is dan al aangebracht door de interdepartementale werkgroep. Vragen die voor de conferentie zijn ingebracht vanuit de RMNO en RGO:

- Waar binnen deze kennishiaten zijn nog belangrijke lacunes waar met behulp van onderzoek nader inzicht over een positieve relatie tussen natuur en gezondheid kan ontstaan? (input t.b.v. onderzoeksagenda)
- Welke kennis en onderzoeksprojecten zijn op dit moment al aanwezig? (input tbv implementatietraject)

Genodigden voor de conferentie:

- 1 ruimtelijke adviesbureaus
- 2 therapeutische gezondheidscentra
- 3 vertegenwoordigers van aanvullende geneeswijzen
- 4 financieel-economische instellingen
- 5 ziektekostenverzekeraars
- 6 gezondheidskundige faculteiten / organisaties
- 7 biologische faculteiten / organisaties
- 8 stedelijke en provinciale vertegenwoordigers
- 9 patiëntenverenigingen
- 10 beleidsmakers bij relevante departementen
- 11 natuurbeheerorganisaties

De heren In 't Veld (voorzitter RMNO) en De Goeij (dg Volksgezondheid ministerie VWS) nemen als sprekers deel aan de dag. In de middag nam de heer Krouwel (lid RMNO) deel aan het ronde tafel-debat. De opzet van de conferentie was zodanig dat enkele lokale organisaties hun projecten presenteerden aan de aanwezigen, zodat in november 2005 al een eerste start kon worden gemaakt met kennisuitwisseling die kan leiden tot verbeterde implementatie. Met name de enquête die bij het congres verspreid werd vervulde bij de kennisuitwisseling een rol.

2 Verwerking informatie uit congres

Informatie uit de plenaire conferentie wordt inzichtelijk gemaakt door notulisten en geanalyseerd door het RMNO-bureau. Ook is er tijdens de conferentie een enquête verspreid die informatie oplevert voor de door het veld gewenste speerpunten, praktische kennislacunes kan duiden binnen de door departementen aangegeven prioriteiten, en het bestaan en succes van

(lokale) projecten zal belichten. Zonodig krijgt de enquête een aanvullende tweede elektronische ronde langs de deelnemers aan het congres.

3 Bijeenkomst van deskundigen

Hoe. De analyse van de resultaten uit het congres en de enquête wordt gevolgd door een bijeenkomst van deskundigen, die gericht is op implementatie. Eventueel wordt het geheel aangevuld met een aantal diepte-interviews op de uiteindelijke speerpunten met betrekking tot het in praktijk realiseren van inzichten uit het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid. De interactie tussen de verschillende perspectieven tijdens de bijeenkomst verhoogt de bruikbaarheid van de resultaten ervan. Genodigde voor deze bijeenkomst zijn sleutelpersonen en -organisaties die breed zicht hebben op de benodigde praktijkvoorbeelden, praktijkkennis en feitelijke belemmeringen op het gebied van de randvoorwaarden en kostendragers. Waar aanwezige kennislacunes een belangrijke belemmering blijken voor het realiseren van gezonde natuurprojecten, zal de omvang van benodigd onderzoek af worden gezet tegen te verwachten effecten. Klein onderzoek met mogelijke grote gezondheidseffecten zou dan prioriteit kunnen krijgen bij de uitwerking.

4 Opstellen programma van aanbevelingen en activiteiten

De RMNO vult de resultaten van de diepte-interviews aan met een zoekactie op Internet, en met aangeraden literatuur door de geïnterviewden en tijdens de bijeenkomst met deskundigen. De resultaten van de interviews, de bijeenkomst met deskundigen en de literatuurinventarisatie worden als een eerste programma van activiteiten gepresenteerd en besproken in de begeleidingscommissie. Op basis hiervan wordt in een aantal slagen toegewerkt naar een programma van aanbevelingen en activiteiten en een daaraan gekoppelde kennisagenda Implementatie.

5 Database

Voor de uitwerking van de implementatie maakt de RMNO allereerst een database van beschikbare lokale praktijkkennis en *best practices*, zowel afkomstig uit onderzoek als uit (lokale) projecten. De steekwoorden uit de database worden afgestemd met die van het DataUitwisselingsPlatform (DUP) waar milieukundigen aan deelnemen. Nog bepaald zal worden waar de database wordt ondergebracht, bijvoorbeeld bij het netwerk gezonde steden, GGD-Ned, NIGZ et cetera.

Deze informatie wordt onder de aandacht gebracht van (lokale) bestuurders, tijdens workshops op de slotconferentie. Daarnaast zal de database onder de aandacht gebracht worden van lokale bestuurders die niet aanwezig waren, bijvoorbeeld met behulp van artikelen in vakbladen. Ook andere doelgroepen zullen worden betrokken zoals projectontwikkelaars, zorginstellingen.

6 Onderzoek naar belemmeringen en mogelijkheden

In een quick scan onderzoek worden belemmeringen en mogelijkheden voor lokale bestuurders om bestaande kennis te implementeren onderzocht. Waar loopt men tegenaan? Zijn er gemeenten/provincies die hier oplossingen voor hebben gevonden? Waaruit bestaan die oplossingen? Is er bijvoorbeeld behoefte aan een checklist voor lokale bestuurders om in regionale plannen groen voor gezondheid terug te laten komen, bijv. in ruimtelijke plantoetsen en lokale nota's Volksgezondheid? In hoeverre voldoen de reeds bestaande handboeken aan deze behoefte?

De informatie die dit onderzoekje oplevert is vooral van belang voor de departementen, zodat beleid hierop kan worden afgestemd. De informatie komt ook terug op de slotconferentie en in de externe communicatie zodat ook lokale bestuurders hiervan kennis kunnen nemen.

7 Tweede deeladvies Natuur en Gezondheid

Tenslotte formuleert de begeleidingscommissie een programma van aanbevelingen, handreikingen en benodigde activiteiten, de eraan gekoppelde kennisagenda, de eventuele metavisie op het kennisveld en toekomst, inclusief het overzicht van reeds bestaande *best practices*. De stuurgroep stelt vervolgens het disseminatieplan vast. De resultaten worden teruggekoppeld in de slotconferentie met parallelsessies per thema. Hierna wordt het definitieve advies geformuleerd, vastgesteld door de RMNO en de RGO, en in een boekje uitgebracht.

8 Conferentie

Het programma van benodigde aanbevelingen en activiteiten met bijbehorende delen wordt gepresenteerd, getoetst en aangeboden aan bewindslieden en deelnemers. De meest kansrijke *best practices* met het grootste potentiële effect op de gezondheid worden uitgebreider belicht door sprekers. Ook de resultaten van het onderzoek naar belemmeringen wordt gepresenteerd en besproken. De geprioriteerde onderzoeksvragen komen aan de orde. In parallele deelsessies per thema wordt besproken wat men lokaal kan en wil gaan doen.

Voor de slotconferentie worden vooral lokale bestuurders van gemeenten en recreatieschappen uitgenodigd.

9 Evaluatie totstandkoming deeladviezen

Via een digitaal formulier waar de Gezondheidsraad tot nu toe goede ervaringen mee heeft, vindt een evaluatie plaats van het proces van totstandkoming van beide deeladviezen Natuur en Gezondheid.

10 Disseminatieactiviteiten

Het door de stuurgroep vastgestelde disseminatieplan wordt uitgevoerd.

Bijlage 5 Samenstelling begeleidings- commissie Natuur en Gezondheid

Onderstaande personen maakten voor langere of kortere tijd deel uit van de begeleidingscommissie Natuur en Gezondheid.

Marieke Baan

projectmedewerker Natuur en Gezondheid
Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek

Jozien Bensing

hoogleraar Gezondheidspsychologie Universiteit Utrecht
directeur Nederlands Instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg
raadslid Raad voor Gezondheidsonderzoek

John van den Berg

programmaleider Natuur en Gezondheid Staatsbosbeheer

Joske Bunders

hoogleraar Biologie en Samenleving Vrije Universiteit Amsterdam
raadslid Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek

Karin de Feijter

senior beleidsmedewerker Landschap Stichting Natuur en Milieu

Cecile Gribling

programmamanager, projectleider Natuur en Gezondheid Raad voor
Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek

Coby Heijnen

hoogleraar Psycho-neuroimmunologie Universitair Medisch Centrum
Utrecht
raadslid Raad voor Gezondheidsonderzoek

Guus de Hollander

specialist Milieu, Gezondheid en Economie Rijksinstituut voor
Volksgezondheid en Milieu

Machteld Huber

arts, senior onderzoeker Mens
Louis Bolk Instituut

Bart Jan Krouwel

voorzitter begeleidingscommissie Natuur en Gezondheid
directeur Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen Rabobank
Nederland
raadslid Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek

Kees Langeveld

senior wetenschappelijk stafmedewerker
Raad voor Gezondheidsonderzoek

Bas van Leeuwen

plaatsvervangend algemeen secretaris
Raad voor het Landelijk Gebied

Marjan Margadant

emeritus hoogleraar Natuur- en Milieueducatie
raadslid Raad voor het Landelijk Gebied

Johan Polder

projectleider Volksgezondheidstoekomstverkenning 2010
Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
bijzonder hoogleraar Gezondheidseconomie, Universiteit Tilburg

Ernst Roscam Abbing

arts, hoogleraar Sociale Geneeskunde
Universitair Medisch Centrum Nijmegen

Cees Smit

ervaringsdeskundig op het terrein van chronische ziekten
raadslid Raad voor Gezondheidsonderzoek

Eelke van der Veen

voormalig voorzitter Raad van Bestuur Agis Zorgverzekeringen
lid vaste kamercommissie Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Rein Vos

hoogleraar Gezondheidsethiek Universiteit Maastricht
raadslid Raad voor Gezondheidsonderzoek

Johan van Zoest

hoofdplanoloog Groen en Openbare Ruimte
Dienst Ruimtelijke Ordening Amsterdam

Ronald van Zon

extern deskundige Natuur en Gezondheid

Deze publicatie is tot stand gekomen onder auspiciën van de Commissie van Overleg Sectorraden (COS).

De COS vormt niet alleen een overlegplatform, maar heeft ook tot doel het bevorderen van samenwerking tussen leden bij verkenningen en (programmerings)studies (o.a. via financiële bijdragen uit het Coördinatiefonds sectorraden) en gemeenschappelijke belangenbehartiging.

Commissie van Overleg Sectorraden
Onderzoek en Ontwikkeling

www.cos-toekomstverkenningen.nl
e-mail cos@minocw.nl

RMNO, schakel tussen onderzoek en beleid

De Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) adviseert de Regering gevraagd en ongevraagd over onderzoek op het gebied van ruimte, milieu en natuur. De RMNO kijkt daarbij vrij ver vooruit en probeert als een soort kennismakelaar verbindingen tot stand te brengen tussen wetenschap, beleid en maatschappij. Vaak bewandelt de Raad een lang en ingewikkeld traject om tot een advies te komen. Het nemen van een tussenstap die de mogelijkheid biedt tot reflectie kan een belangrijke mijlpaal zijn. Daarom produceert de RMNO niet alleen adviezen, maar ook voorstudies en achtergronden.

De Kennisagenda natuur en gezondheid – in maatschappelijk perspectief is een onderdeel van het adviespakket Natuur en Gezondheid. Deze publicatie geeft een overzicht van de ontbrekende kennis die van belang is bij de toepassing van al bruikbare praktijkinzichten. Ook wil de agenda het inzicht op langere termijn vergroten. De kennisbehoefte en benodigde kennisinfrastructuur op langere termijn zijn in beeld gebracht, uitgaande van actuele beleidsthema's en een maatschappelijke analyse van de problematiek. De kennisvragen zijn gegroepeerd rond vier hoofdelementen: gezondheidswinst, gebruikersgroepen, natuurlijke omgeving en bestuurlijke organisatie. De RMNO, RGO en RLG bepleiten een 'lerend netwerk', waarin onderzoekers en praktijkmensen van elkaar kunnen leren. Op basis van de resultaten van het lerend netwerk kan een dynamisch onderzoeksprogramma worden uitgewerkt. De kosten van een samengesteld onderzoeksprogramma, gekoppeld aan een 'lerend netwerk' bedragen circa 11 miljoen euro voor de komende vijf jaar.

Met steun van:

